

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Pedagogická fakulta

Katedra společenských věd

**Předválečné úvěrové družstevnictví na území
bývalého Československa**

Diplomová práce

Autor: Jan Sláma

Vedoucí práce: RNDr Naděžda Johanisová, Ph.D.

České Budějovice 2008

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně na základě uvedené literatury a pokynů vedoucího diplomové práce.

České Budějovice, 24.3.2008

.....

Jan Sláma

Děkuji vedoucí diplomové práce RNDr. Nadě Johanisové, Ph.D., za odborné vedení, cenné rady a připomínky při zpracování diplomové práce.

Anotace

Tato práce se zabývá družstevnictvím na území předválečného Československa. Předkládá nejprve přehled teorií, které stály u zrodu družstevního hnutí, dále se snaží ukázat rozsah činnosti a různorodost družstev. Konkrétně se zabývá činností jednotlivých družstev, popisuje jejich přínos pro obyvatele a ekonomické a etické aspekty družstev. Zvláštní pozornost je věnována úvěrovému družstevnictví a jeho vlivu na život venkova a jeho obyvatel. Text jednotlivých kapitol vychází z četby původních prací. Literatura k danému tématu je však velice úzká a v některých kapitolách byl nutný i překlad ze slovenštiny. Přínos, jež měla družstva pro konkrétní obyvatele venkova je bezesporu velký, avšak v současné době není vždy plně doceněn. Tato práce se snaží být alespoň malým příspěvkem ve snaze o nápravu této situace a ve svém závěru vyzdvihuje zvláště etické aspekty družstevnictví, které by mohly být přínosem i pro současnost.

The Annotation

This thesis deals with the history of co-operatives in pre-war Czechoslovakia. It first looks at the thinking which gave rise to the co-operative movement, then goes on to discuss the numbers and types of co-operatives in existence at the time. It focuses on the activities of rural credit co-operatives, trying to trace their concrete benefits for local communities and to explain the economic and social aspects of their work. The thesis is based on both current and original texts, the latter however are few, including the texts written in Slovak. The benefits of co-operatives for rural communities were many, and remain largely un-appreciated today. This thesis is an attempt at an impetuous to re-discover this important period in Czech history and to look at the lessons which may be learned from the pre-war rural co-operative movement today.

Obsah

1. Úvod.....	7
2. Vznik družstevnictví v Evropě a jeho hlavní zásady	8
2.1. Vznik a vývoj družstevnictví.....	8
2.2. Družstevnictví v českých zemích.....	12
2.3. Odvětví družstevnictví.....	14
2.4. Střežové organizace.....	19
2.5. Mezinárodní družstevnictví.....	20
3. Peněžní družstevnictví	22
3.1. Typ Schulze-Delisch.....	22
3.2. Typ Raiffeisen.....	23
3.3. Kampelíkovy návrhy spořitelny.....	25
3.4. Kampelíkovy návrhy pojišťovny.....	28
3.5. Okresní hospodářské záložny.....	29
4. Konkrétní příklady činnosti družstev	31
4.1. Červené Janovice.....	31
4.2. Jindřichův Hradec – Jarošov.....	33
4.3. Ledenice.....	35
4.4. Stará Červená voda.....	37
4.5. Spoření školních dětí.....	37
5. Gazdovský spolek v Sobotišti	40
5.1. Předpoklady vzniku spolku.....	40
5.2. Srovnání prvních družstev v Evropě.....	44
5.3. Vznik a fungování spolku v Sobotišti.....	45
6. Družstevnictví v minulosti a dnes	50
6.1. Družstva do roku 1990.....	50
6.2. Družstva po roce 1990.....	54
7. Závěr	59
8. Seznam použité literatury	61

1. Úvod

Tématem mé diplomové práce je družstevnictví. Tento pojem je podle mého názoru pro většinu obyvatel České republiky spojen s dobou totality a komunistického Československa a mnoho lidí si jej spojuje především s fungováním jednotných zemědělských družstev. Jedním z cílů mé diplomové práce je ukázat pravou podstatu družstevnictví v českých zemích, jeho ideje, zásady a důležitost v předválečné době. Na konkrétních případech fungování jednotlivých družstev bych chtěl dokumentovat, jaký význam mělo družstevnictví pro národní hospodářství, život obcí, regionů, ale i samotných lidí.

Jako student pedagogické fakulty jsem se chtěl ve své práci zaměřit také na neekonomické aspekty družstevnictví, jako byla výchova a vzdělávání členů družstev, velice rozsáhlá práce se školní mládeží, vydávání družstevních časopisů, pořádání seminářů a přínos pro kulturní a společenské dění v místě fungování družstva.

Nezávislé studie odborníků v tomto oboru dokazují, že sektor družstevní svépomoci byl v předválečném Československu jeden z nejrozvinutějších v tehdejší Evropě. Páteří této družstevní soustavy byla úvěrová družstva, proto jim v této práci věnuji zvláštní pozornost.

Družstevnictví prošlo za téměř 170 let od svého vzniku řadou změn. Od svého rozkvětu v období první republiky, po bezmála úplnou destrukci v období komunismu, až po nutnost vypořádat se s úskalími tržní ekonomiky. Předmětem mého zájmu se tedy stala také polistopadová doba a pokud možno nalezení odpovědi na otázku, zda družstevnictví má své opodstatnění i v dnešní tržní ekonomice.

Práce by měla vycházet jak ze starších textů, tak z textů, které byly vydány po listopadu 1989.

2. Vznik družstevnictví v Evropě a jeho hlavní zásady

Úvodní kapitola diplomové práce si klade za cíl nastínit vývoj družstevnictví již od jeho zrodu, představit nejvýznamnější zakladatele a propagátory družstevní myšlenky, vysvětlit a popsat vznik prvních družstev na evropském kontinentu a seznámit čtenáře s hlavními principy, na kterých je družstevnictví vybudováno. Velice stručně se tato kapitola také věnuje typům jednotlivých družstev v Čechách a mezinárodnímu družstevnímu sdružování.

2.1. Vznik a vývoj družstevnictví

Za předchůdce družstev jsou obecně pokládány cechy, s nimiž se setkáváme již ve starém Římě, ve střední Evropě se o nich hovoří již od 13. století. Tato sdružení řemeslníků měla jako svůj hlavní cíl spíše sociální pomoc svým členům, jako například ošetřování nemocných. Ekonomické a hospodářské cíle přibyly až později. Myšlenky, které můžeme považovat za určitý vzor pro družstevnictví, nacházíme již ve středověku. O naplňování těchto myšlenek se zasloužily různé náboženské obce, zvláště pak Jednota bratrská, která vznikla roku 1457 v Kunvaldě. Její členové založili roku 1722 v Horní Lužici osadu Ochránov, která pro své občany zajišťovala nemocenskou péči a péči pro staré lidi. Zabývala se však také ekonomickými otázkami. (Němcová 2001: 14)

Nejvýznamnějšími hlasateli družstevnictví neboli hospodářské kooperace byli někteří teoretikové socialismu, zejména Charles Fourier a Louis Blanc. Fourier nebojoval proti soukromému vlastnictví, dožadoval se družstevního vlastnictví, kde by se uplatnila spolupráce všeho druhu a ve svých teoriích usiloval hlavně o to, aby námezdná práce byla přeměněna v práci sdruženou, a aby zřízením zvláštních obcí, zvaných falanstér, nastal od přílišného industrialismu zase návrat k půdě. (Pimper 1946: 26)

Do praxe se myšlenky družstevnictví pokusil aplikovat britský socialista Robert Owen a stal se tak nejznámějším z řady sociálních reformátorů, kteří se v první polovině 19. století snažili nastolit spravedlivější společenské vztahy jako odpověď na ekonomické a sociální problémy rané průmyslové, kapitalistické společnosti. V devatenácti letech začal podnikat a o dvacet let později již patřil

k nejbohatším továrníkům Anglie. Roku 1825 koupil v americké Indianě za 150 tisíc dolarů pozemky, na nichž před tím náboženský fanatik, německý přistěhovalec Georg Rapp založil a zase opustil osadu Harmonie, a svou komunitu v návaznosti pojmenoval Nová harmonie (New Harmony). Ve své továrně vytvořil vhodné prostředí pro dělníky. Pracovní den omezil na 10 hodin, zakázal práci dětem apod. Avšak ani jeho pokus o vybudování "racionální společnosti" se nezdařil. Owen pozemky o tři roky později prodal a vrátil se do Anglie, kde se věnoval publicistice a podpoře socialistických myšlenek.¹

Se snahou o naplnění vizí Roberta Owena se setkáváme také v izraelských kibucech. Kibuc je označení pro zemědělskou, ale také průmyslovou osadu, která hospodaří formu kolektivního vlastnictví. Jsou spojeny výlučně s Izraelem a jeho náboženskými tradicemi. Zisky jsou investovány zpět do osady poté, co jsou zajištěny základní životní potřeby členů kibucu - strava, oblečení, ubytování a také zdravotní a sociální péče. Kibuc poskytuje svým členům také kulturní a sportovní vyžití. Obyvatelé kibucu se nazývají kibucníci. První kibuc Degania (název pochází z hebrejského slova *dagan*, čes. *obilí*) byl založen v Palestině jižně od Galilejského jezera v roce 1909. Zakladatelé byli Židé z východní Evropy. Činnost kibuců se postupem času rozrůžňovala a rozšiřovala o aktivity související s turismem, dopravou a službami. Kibucy také sehrály významnou roli při vzniku státu Izrael. Objevily se i pokusy o zakládání kibuců mimo Izrael, avšak tyto snahy brzy ztroskotaly.²

Postupující industrializace na konci 18. století přinesla pracujícím řadu hospodářských a sociálních potíží. Ve snaze bránit se vzrůstající chudobě se pracující dělníci počínali sdružovat do různých typů odborových a svépomocných spolků. Tyto snahy většinou končily nezdarem, avšak můžeme je považovat za určitý předstupeň pozdějších dobře fungujících družstev.

Prvním dlouhodobě úspěšným družstvem na světě se stalo družstvo rochdaleských průkopníků, které bylo založeno roku 1844 v anglickém městečku Rochdale u Manchesteru pod názvem Rochdale Society of Equitable Pioneers

1 www.zlin.estranky.cz [10.3. 2008]

2 <http://cs.wikipedia.org/wiki/Kibuc> [12. 11. 2007]

(Rochdaleská společnost spravedlivých průkopníků). Jednalo se o spotřební družstvo, které si kladlo za cíl dodávat svým členům zboží o správné váze, v dobré kvalitě a za nižší ceny, než bylo obvyklé. Toto družstvo, které bylo založeno 28 nezaměstnanými textilními dělníky si vytýčilo zásady fungování, které jsou dodnes považovány za základní principy pro družstevnictví obecně.

Jednalo se o tyto zásady:

- rovnost členů (každý člen měl právě jeden hlas)
- nízké členské podíly s možností splácet je postupně
- prodej zboží členům za průměrné tržní ceny a za hotové
- podíl na čistém zisku družstva podle výše nákupu
- vytváření rezervního fondu
- výchova a vzdělávání členů
- tolerování rozdílných politických a náboženských názorů

(Němcová 2001: 10)

Družstevních teorií a přístupů k myšlenkám družstevnictví se skutečně mnoho. Pohledy na tuto problematiku se mnohdy velmi liší a jsou poměrně nepřehledné. Účelům naší práce zcela vyhovuje teoretické rozdělení družstevních teorií, jak ho předkládá L. Němcová ve své knize *Vybrané kapitoly z českého družstevnictví z roku 2001* na straně 19.

Družstevní teorie

Velký význam pro rozvoj družstevnictví v našich zemích měly tři základní teoretické směry.

- a) teorie družstevního socialismu
- b) marxistické teorie
- c) teorie vycházející z křesťanského učení

Teorie družstevního socialismu

Hlavní postavou tohoto směru byl Charles Gide (1847 - 1932). Gide byl obeznámen s dílem Roberta Owena a Charlese Fouriera a jejich myšlenky dále rozpracovával. Přeměnu společnosti měla podle něho zajistit dobrovolná spolupráce občanů sdružujících se ve družstvech. Na rozdíl od státního

socialismu, jak jej prosazovali Marxisté, měli být dělníci i nadále vlastníky výrobních nástrojů. Vytvořená družstva měla postupně ovládnout trh se všemi jeho sférami. Důraz kladl i na mezinárodní spolupráci družstev. Družstvo se mělo řídit především demokratickými principy, jak při vstupu členů, tak při jeho řízení a fungování, solidárností členů a dobrovolností členství. Hlavním cílem nebyl zisk, ale přispění každého člena ke zlepšení celospolečenské situace. Družstvo se snažilo také o výchovu a vzdělávání svých členů a stranou nezůstávaly ani takové otázky jako účast žen na řešení sociálních otázek, boj proti alkoholismu a odstranění ziskuchtivosti. Práce Antonína Pimperera představuje Charlese Gida a jeho myšlenky takto: *„Družstevnictví našlo zvláště horlivého propagátora ve francouzském národohospodáři Charlesu Gideovi, profesoru národního hospodářství v Paříži, který vidí ve sdružování vyšší hospodářskou formu, neboť se od socialismu odlišuje hlavně tím, že zavrhuje násilné prostředky a donucování společenských vrstev ke kompromisu zákonodárnou cestou. Družstevnictví podle Charlese Gidea umožňuje zlepšení života, možnost úspor, placení hotovými, zjednodušení mechanismu obchodu a průmyslu, boj s opilstvím, získává ženy pro sociální otázky, výchovou osvobozuje lid a umožňuje všem přístupnou držbu vlastnictví.“*³

Marxistické teorie

Stoupenci Karla Marxe přijímali teorii družstevního socialismu pouze jako příspěvek k celkovému vítězství proletariátu. Celkovou změnu společnosti a ekonomických vztahů však podle Marxe zajistit nemůže. Družstevní vlastnictví mělo být pouze přechodným stavem při budování všelidového vlastnictví, které reprezentuje stát. (Němcová 2001: 21)

V poválečném Československu se však ukázalo, že družstevní ideje jsou v přímém rozporu s politikou komunistické strany, která byla později v praxi tvrdě uplatňována. Již v roce 1945 do četných družstev infiltrovali komunisté a působili zcela proti zájmům samotných družstev. Po komunistickém puči v roce 1948 již členstvo družstev ztratilo možnost ovlivňovat chod družstev nadobro. Družstva byla „reformována“ řadou zákonů, která vedla k jejich záhubě. Stát zcela kontroloval samotné zřizování družstev, stanovoval jejich cíle a úkoly,

3 Pimper: 1946, 54

některé sektory družstevnictví dokonce zcela rušil (úvěrní a pojišťovací družstva) a činnost zbylých družstev zcela podřizoval centrálnímu plánování. (Feierabend 1952: 63-65)

Teorie vycházející z křesťanského učení

Křesťanská církev se prostřednictvím řady encyklik vyjadřovala k existenci a zakládání družstev společně s kritikou vznikajícího kapitalistického zřízení a marxisticky pojatého socialismu. Církev oceňovala především silný sociální akcent obsažený v principech družstevnictví. Zvláště pak solidarita a svépomoc mohou pomoci v boji proti negativním rysům kapitalistické společnosti. Křesťanské sociální učení je založeno na solidaritě a subsidiaritě. (Němcová 2001: 22)

Základním otázkám křesťanské sociologie se věnují také papežské encykliky, starší *Rerum novarum* z roku 1891 a novější *Quadragesimo anno* z roku 1931. Tyto dvě práce se zabývají různými sociálními otázkami, otázkou možnosti nastolení sociální spravedlnosti a stranou zájmu těchto dvou prohlášení samozřejmě nezůstává ani družstevnictví a myšlenka sdružování obecně. O tom, jaký dopad měla podle Alfreda Fuchse encyklika *Quadragesimo anno* na dělníky, píše: „*Dělnictvo si uvědomilo svoji důstojnost, poznalo jasně svoje práva a povinnosti, pokračovalo dále zákonnou cestou a ujímá se sociálního vedení. Nezůstalo však při zařízeních charitativních, nýbrž vznikla i sdružení, ve kterých podle rad papežových svépomocnou činností navzájem se podporovali dělníci, řemeslníci a rolníci. Sdružovací právo je člověku přirozené a upírati je, jest hříšné.*“⁴

2.2. Družstevnictví v českých zemích

Počátky družstevnictví v Českých zemích spadají do poloviny 19. století. Krátce po vzniku již zmiňovaného družstva rochdaleských průkopníků bylo založeno v roce 1847 první družstvo v Čechách - *Pražský potravní a spořitelní spolek*. Následné pokusy o zakládání družstev a spolků nebyly bez potřebných zkušeností a znalostí vždy úspěšné, avšak myšlenky svépomoci a solidarity se

4 Fuchs: 1936, 90

dále šířily a stát byl nucen definovat nově vznikající družstva i právně a vytvořit potřebnou legislativu. Rozmach průmyslové výroby ve 2. polovině 19. století zapříčinil mimo jiné to, že se kapitál koncentroval stále více v rukou několika málo vyvolených a lidé pracující v továrnách měli jen velmi malý podíl na tom, co se vyrobilo a následně prodalo. (kol. 1997)

Ekonomická stránka nebyla v zakládání družstev nejdůležitějším motivem. Družstva se lišila od klasických ekonomických subjektů především tím, že zisk nebyl hlavním ukazatelem úspěšnosti družstev. Zisk, který družstva vykazují, není prioritou jejich snažení, ale je ukazatelem dobrého hospodaření družstva. Slouží jako finanční rezerva, je využíván na nákup nových strojů a zařízení, které využívá celé družstvo. Zisk je v družstvech nezcizitelný, což v praxi znamená, že náleží pouze družstvu jako celku. Pokud se nějaký člen družstva rozhodne vystoupit, je mu vyplácen pouze takový podíl, který složil při svém vstupu. V případě, že je zisk rozdělován mezi jednotlivé členy, děje se tak podle podílu práce a zásluh, které jednotlivec na fungování družstva má, nikoli podle výše vkladu. Zakládání družstev mělo především zlepšit postavení jejich členů ve společnosti, zajistit určitou nezávislost a v neposlední řadě také posilovat národnostní myšlenku. Národnostní idea byla v zakládaných družstvech velice silná a výraznou měrou přispěla k vybudování nového nezávislého státu v roce 1918.(kol. 1997)

Pro vznik a fungování družstev bylo velice důležité také vydání potřebné legislativy, která nejen zakládání družstev plně legalizovala, ale také přesně vymezovala rámec jejich fungování a definovala postavení družstev v hospodářské soustavě. Klíčový zákon byl vydán v roce 1873 byl to zákon č. 70/1873 Ř.z. Jednalo se o speciální zákon týkající se výhradně družstev. Podával základní charakteristiku družstev, vymezoval je od jiných tehdy působících společností a zdůrazňoval jejich svépomocný charakter a zároveň nijak neupravoval společenskou činnost družstev. Podobný zákon pro Uhersko byl vydán o dva roky později. (Smrčka a kol. 1992:189)

2.3. Odvětví družstevnictví

Dělení družstev na určité typy podle jejich činnosti je velice problematické. Jednak se činnost družstev často prolínala, jednak byla ještě diferencována podle národnostní a politické příslušnosti jejich členů. Faktem zůstává, že pokud se zaměříme pouze na konkrétní činnost družstev, můžeme v dostupné literatuře nalézt určité rámcové rozdělení, na kterém se různí autoři shodují. Družstva lze tedy rozdělit na několik základních typů, podle sféry jejich činnosti. Pro větší přehlednost v družstevní soustavě lze družstva rozdělit na zemědělská družstva a nezemědělská družstva.

Zemědělské družstevnictví

Zemědělská družstva byla nejvýznamnější součástí celé družstevní sítě v předválečném Československu. Družstevní ideje sice vznikaly především ve městech, avšak brzy se rozšířily i na venkov. Zrušení nevolnictví v českých zemích v roce 1848 mělo dalekosáhlé důsledky pro sedláky, kteří počátkem roku 1848 hospodařili již na své půdě. Jedním z problémů byl odbyt vypěstovaných surovin. Sedlák byl často nucen prodávat za cenu, která mu byla diktována překupníky, ta však často nepokrývala ani náklady na nákup zásob pro začátek dalšího zemědělského roku. V takovéto situaci nastupovali na scénu lichváři, kteří poskytovali sedlákům úvěry za značně přemrštěné úroky. Prvotním cílem sdružování zemědělců na venkově byla tedy zejména obrana proti lichvě. Družstva směřovala především k zajištění rovnoprávného postavení svých členů na trhu se zemědělskými komoditami a zajištění spravedlivých cen. (Feierabend 1952: 23)

Úvěrní družstva

Tato družstva byla základem celé zemědělské družstevní soustavy jak za Rakouska-Uherska, tak ve svobodném Československu. Úvěrní družstva nejsou spojena pouze se zemědělstvím a s venkovem. Podle zaměření své činnosti, způsobu jejich vedení a místa svého působení se ještě dále dělila na určité typy. Těmto odlišnostem a celému sektoru úvěrního družstevnictví je věnována následující kapitola „Peněžní družstevnictví“.

Skladištní družstva

Koncem 19. století začala vznikat tzv. skladištní družstva. Byla to sdružení, která stavěla pro své členy sklady, kde mohli vypěstované suroviny skladovat a vyčkat na výhodnější podmínky k prodeji. Mezi další zásluhy skladištních družstev patřilo také to, že v různých okresech byly zavedeny až tři nové odrůdy obilovin. Větší družstva také najímala placené odborníky, kteří poskytovali členům bezplatné poradenství. Tato družstva se neomezovala pouze na skladování surovin, ale vznikala také oddělení, která pro své členy nakupovala ve velkém zemědělské potřeby k výrobě a starala se o administrativní stránku prodeje. V roce 1924 však vešel v platnost zákon, podle něhož nesměly finanční instituce obchodovat, a tak vznikly tzv. nezávislé obchodní centrály skladištních družstev. K největším patřila *Kooperativa* v Praze a *Moragro* v Brně. Organizace skladištních družstev byla dokončena v roce 1930, kdy bylo v Čechách 140 a na Moravě a ve Slezsku 72 skladištních družstev. (Feierabend 1952: 42-43)

K skladištním družstvům můžeme také přiřazovat prodejny zemědělských družstev, které začaly vznikat až po 1. světové válce v souvislosti s nedostatkem spotřebního zboží. Většinou působily ve stejném místě jako skladištní družstva a měly i stejné vedení. Jejich centrála se jmenovala *Družka* a sídlila v Praze. (Feierabend 1952: 46-47)

Zpracovatelská družstva

Do výčtu zemědělských družstev můžeme také zahrnout družstva zpracovatelská, která se specializovala výhradně na zpracování některých zemědělských komodit. Mezi takováto družstva patřily například družstevní lihovary. Lze sem zařadit různá bramborářská družstva, která vyráběla škrob, bramborové vločky či bramborovou moučku. Družstevní mlýny měly často svou pekárnu a dodávaly chléb pro své okolí. Své místo zde měla i mlékařská družstva, zvláště pak na Moravě, kde zásobovala mlékem větší obce a města. Jediněná pak byla družstva čekanková, která existovala pouze v Československu a specializovala se na sušení čekanky či cukrové řepy. V tomto speciálním oboru existovalo 32 dobře zavedených a prosperujících družstev, která vlastnila i

továrnu na výrobu pražené cikorky a byla schopná pokrýt 65% celkového trhu s touto komoditou. (Feierabend 1952: 47-51)

Elektrárenská družstva

Spotřebitelé elektrického proudu založili družstvo, to pak postavilo hlavní transformátor a vedlo elektrický proud do obcí. Poté uzavřelo s dodavatelem proudu smlouvu o odběru elektřiny za velkoobchodní ceny. Součástí smlouvy byla také prémie, kterou mělo družstvo získat při odběru nad určitou dohodnutou hranici. Elektrická energie se pak prodávala členům družstva za dohodnutou velkoobchodní cenu a prémie se buď rozdělily členům, nebo je družstvo použilo na zvelebení obce. Družstva měla v elektrifikaci větší úspěch než obce, protože administrativa a vedení družstev byly stabilnější.

V roce 1930 měla elektrárenská družstva 111 467 členů a v roce 1936 bylo v Československu 2131 elektrárenských družstev. Největším družstvem v tomto oboru se stalo družstvo v Dražicích nad Jizerou, které zásobovalo proudem 29 měst a 460 obcí. (Feierabend 1952: 51-52)

Nezemědělské družstevnictví

Spotřební družstevnictví

U zrodu spotřebního družstevnictví stojí již zmiňovaný *Pražský potravní a spotřební spolek*. Jeho členové, jimiž byli převážně řemeslníci, dělníci a drobní živnostníci se snažili shromáždit společný kapitál, jenž sloužil převážně k nákupu potravin. V šedesátých letech 19. století sice většina spolků zřízených pod vlivem velkého propagátora družstevních myšlenek JUDr. Františka Chleboráda zanikla, ale již v 80. letech vznikají desítky nových družstev. Spotřební družstevnictví se plně rozvinulo v prosperující odvětví až po vzniku samostatné republiky v roce 1918. Jeho význam byl plně doceněn v období hospodářské krize 1929 – 1935. (kol. 1997)

Spotřební družstva, nazývaná také družstva konzumními, vznikala jako reakce na lichvaření obchodníků při prodeji základních potřeb. Při zásobování prodejen si družstva vybudovala vlastní sklady, ze kterých byly zásobovány družstevní prodejny. Velká družstva s několika desítkami prodejen zřizovala

sklady obvodní. Nákupní ceny zboží se snižovaly podle výše objednávek, což umožňovalo družstvům prodávat za nižší ceny ve srovnání se soukromými maloobchodníky. Po roce 1921 se síť prodejen neustále rozšiřovala, přičemž se však snižoval počet družstev, které se slučovala do ekonomicky silnějších celků. V roce 1937 bylo na území Československa registrováno 178 konzumních družstev, která měla 402 tisíc členů a provozovala svou činnost v 2700 prodejnách. K největším spotřebním družstvům patřila: *Včela Praha*, *Budoucnost Ostrava*, *ZKD Plzeň*, *Budoucnost Žilina* či *Ústřední konzum Hradec Králové*. (Smrčka a kol. 1992: 31-33)

Stavební a bytová družstva

Rozvoj průmyslu, zvláště v 80. a 90. letech 19. století a s ním spojené hromadné stěhování venkovského obyvatelstva do měst přineslo nebyvalou poptávku po bytech a levném bydlení vůbec. Vznikaly nadace, které nashromážděné prostředky věnovaly na výstavbu dělnických domů a bytů a akciové bytové společnosti, jejichž nevýdělečné podnikání umožňovalo výstavbu bytů za nájemné únosné i pro lidi s nižšími příjmy.

Cílem nově zakládaných bytových družstev bylo především zajišťování kvalitnějšího a levnějšího bydlení pro dělníky a zaměstnance. Bytová družstva vznikala až na sklonku 19. století především v souvislosti se změnou daňových zákonů. Bytová družstva sice neměla hlavní podíl na celkové výstavbě domů a bytů, ale jejich činnost hrála důležitou roli při zkvalitňování bydlení sociálně slabších vrstev. Některá družstva se soustředila také na výstavbu společenských místností, knihoven a staveb pro kulturní účely. V hojně zakládaných bytových družstvech převládaly dva typy. Družstva prvního typu se snažila společnými silami postavit bytový dům, který později společně užíván. Výstavba byla financována jak společnou hypotékou, tak rovnými finančními příspěvky. Druhý typ družstva společně zakoupil parcelu, na níž budoval rodinné domky, které po se po splacení úvěru stávaly majetkem rodin, které v nich bydlely. Bytové družstevnictví bylo v roce 1937 reprezentováno 1341 družstvy.

(Feierabend 1952: 17)

Výrobní družstevnictví

Požadavky kladené na průmyslovou výrobu ve druhé polovině 19. století byly zpravidla nad možnosti jednotlivých řemeslníků a přinesly s sebou nutnost zřizování družstev. Zvyšování produktivity práce, organizace a zrychlení výroby, zapojení moderních technologií do výroby mohla zajišťovat právě družstva. První družstvo tohoto typu v českých zemích vzniklo ve Věšíně na Rožmitálsku a orientovalo se na výrobu cvočků a železářského zboží. V silné konkurenci velkých průmyslových podniků mohla vznikat pouze taková družstva, která se nějakým způsobem specializovala nebo dodávala část své produkce spotřebním družstvům. V roce 1914 existovalo na našem území asi 33 výrobních družstev. Po vzniku Československa došlo k velké vlně zakládání výrobních družstev v řadě oborů. Existovala družstva tkalcovská, kloboučnická, košíkářská, malířská, bednářská, družstevní tiskárny, knihařství apod. (kol. 1997)

Kulturní družstva

Družstevní myšlenky pronikaly i do oblasti kultury. Jednalo se o klasická družstva, která měla své stanovy a demokraticky volené orgány. V roce 1937 patřilo do této kategorie 133 různých družstev:

24 družstevních biografů (především na Slovensku)

6 divadelních družstev

17 družstev pro turistiku a sport

76 družstevních vydavatelství

10 družstev výchovných, uměleckých a zábavných

Nejpočetnější byla družstevní vydavatelství, která si kladla za cíl vydávání umělecké literatury, ale také odborných publikací z nejrůznějších oborů. Asi nejznámějším z nich bylo vydavatelství *Družstevní práce*, které vzniklo již v roce 1922 a udrželo se až do 1951, kdy bylo zlikvidováno komunisty. Družstvo rozesílalo vydávané materiály svým členům, ale v centru Prahy mělo také svoji stálou prodejnu, která příležitostně sloužila i jako výstavní síň. Většina družstev tohoto typu však skončila svou činnost v roce 1948.

Do oblasti kulturních družstev můžeme zařadit i *Družstvo Petřín*, díky jehož činnosti byla postavena známá rozhledna v Praze a také *Hospodářské*

nákupní a stavební družstvo Zoologická zahrada v Praze jemuž vděčíme za vybudování zoologické zahrady v Praze – Tróji. Asi nejznámějším kulturním družstvem však zůstává, v roce 1880 založené, *Družstvo národního divadla*, jehož zásluhou bylo vybudováno nejen Národní divadlo v Praze, ale také České divadlo v Brně a Slovenské národní divadlo. (Smrčka a kol. 1992: 181-182)

2.4. Střežové organizace

Vznik velkého množství družstev s různým zaměřením měl za následek sdružování družstev do družstevních svazů. Tato snaha sledovala především sjednocení a koordinování úsilí při prosazování družstevních myšlenek a družstevních zájmů. Svazy poskytovaly oporu a znalosti při zakládání nových družstev a zároveň se snažily o prosperitu a fungování družstev již vzniklých. Dobrým příkladem je sdružování úvěrních družstev, všechna družstva využívala služeb svazu a důsledkem toho byl sjednocen jejich účetní systém a fungovala podle stejných pravidel. Při pomoci vznikajícím družstvům svazy sice sledovaly aktivity družstva, popřípadě eliminovaly jeho chyby, avšak žádným způsobem nezasahovaly do jejich autonomie. Pomoc šla tak daleko, že svazy doporučovaly i vhodné zaměstnance. (Feierabend 1952: 32-33)

Mnohé z družstevních svazů zakládaly ještě své obchodní centrály. Na rozdíl od družstevních svazů měly centrály obchodní funkci. Zajišťovaly především finanční transakce a poskytovaly svým členům finanční poradenství. Nesdružovala se přirozeně pouze družstva zemědělská, avšak největší a nejpočetnější skupinu tvořila právě tato družstva, a to jejich úvěrní i neúvěrní typy. V roce 1938 měla zemědělská družstva již 47 svazů. (Feierabend 1952: 33)

Jednota svazů nebyla vždy bezproblémová. Svazy se dělily podle etnik a ve většině případů také podle stranické příslušnosti. Tyto politické aspekty, které ovlivňovaly fungování družstev popisuje ve své knize i Ladislav Feierabend (1952): „*Na valném shromáždění Ústřední jednotu českých hospodářských společenstvech v království českém v Praze v roce 1908 došlo k neshodě zástupců agrární a křesťanské strany mezi družstevními delegáty. Družstva, jejichž členové byli převážně členy křesťanské strany, poté nově založila Svaz hospodářských*

*družstev v Praze. V původní Ústřední jednotě zůstala pouze družstva, mezi jejichž členy převaldali agrárníci. Podobný rozkol nastal i na Moravě.*⁵

Tuto situaci změnilo až založení Centrokoperativu, což byl Svaz jednot zemědělských družstev Republiky Československé, který vznikl v Praze 7. 5. 1921. Byl to vrcholný orgán agrárního družstevnictví v českých zemích. Svoji střešovou organizací si založila i německá zemědělská družstva. Tato organizace zprvu odmítala vstup do Centrokoperativu, vstoupila až roku 1924. V tomtéž roce přistoupil i *Zváz rolnických vzájomných pokladníc v Bratislave*. Tímto momentem se stal Centrokoperativ organizací, která zastupovala veškeré československé družstevnictví bez ohledu na typy družstev, jejich politické i etnické složení. (Feierabend 1952: 37-38)

Dobré fungování svazů podpořil i zákon číslo 133/1903 ř.z., který stanovil povinné periodické revize hospodaření družstev. Družstvům sdruženým ve svazech ji mohly provádět svazy sami. V družstvech, které nebyly členem žádného svazu, byly touto revizí pověřeny obchodní soudy. Na Slovensku vešel v platnost stejný zákon až za fungování Československé republiky v roce 1919. Byl to zákon číslo 210/1919 Sb. Toto byl mimo jiné hlavní důvod hojného vstupování družstev do družstevních svazů. (Smrčka a kol. 1992: 198)

2.5. Mezinárodní družstevnictví

Již roku 1895 byl založen Mezinárodní družstevní svaz – MDS (International Co-operative alliance) v Londýně, který sdružuje a slouží družstvům po celém světě. Má 221 členských organizací v 88 zemích světa a jeho členská základna představuje více než 800 milionů osob. Byl stanoven i Mezinárodní družstevní den a to na 2. července. (Hesková 2005: 10)

Přesto, že od zrodu družstevního hnutí uplynulo již více než 150 let, myšlenky a cíle družstevnictví zůstávají stále stejné a navazují na principy Rochdalekých průkopníků. Jedná se prakticky pouze o jejich novou úpravu a doplnění. Na sjezdu MDS v Manchesteru 1995 delegáti sjezdu schválili principy, které jsou platné pro fungující družstva dodnes.

5 Feierabend: 1952, 33

Jedná se o tyto principy:

1. Princip dobrovolného a otevřeného členství

Družstva jsou dobrovolnými organizacemi, otevřenými pro všechny osoby, které mohou využívat jejich služeb a jsou ochotny plnit členské povinnosti bez diskriminace pohlaví, nebo společenské, rasové, politické a náboženské diskriminace.

2. Princip demokratického řízení

Družstva jsou demokratickými organizacemi spravovanými členy, kteří se aktivně podílejí na plánování, řízení a kontrole jejich činnosti. Muži a ženy, kteří pracují ve volených funkcích, jsou odpovědní přímo členské základně. Družstva na všech stupních se řídí demokratickými principy, všichni členové mají v zásadě stejné hlasovací právo.(jeden člen, jeden hlas).

3. Princip podílu na majetku

Družstevníci se podílejí na vytváření majetku družstva a kontrolují jeho využití. Alespoň část tohoto majetku je obvykle v nedělitelném vlastnictví družstva. Členové zpravidla dostávají podíly na zisku podle výše majetku, který vložili do družstva. Členové rozhodují o použití zisku družstva na některý z následujících účelů: na vlastní rozvoj družstva nebo, je-li to možné, na vytvoření rezerv, z nichž alespoň část se stane součástí nedělitelného majetku družstva, na členské výhody, které jsou v poměru k hospodářskému vztahu člena k družstvu (např. výše nákupu ve spotřebním družstvu) a na další účely schválené členskou základnou.

4. Princip samostatnosti a nezávislosti

Družstva jsou samostatnými a nezávislými organizacemi spravovanými členy. Zajištění demokratické samosprávy a zachování družstevní nezávislosti je základní podmínkou při jednání družstva o spolupráci s jinými organizacemi a institucemi, včetně vlády, nebo při získávání finančních prostředků z vnějších zdrojů.

5. Princip výchovy, školení a informací

Družstva zajišťují výchovně vzdělávací programy pro členy, volené funkcionáře, řídicí pracovníky a zaměstnance tak, aby co nejefektivněji přispěli k rozvoji družstva. Informují širokou veřejnost, především mládež a významné osobnosti, o charakteru a přednostech družstevnictví.

6. Princip spolupráce mezi družstvy

Družstva slouží co nejlépe členům a přispívají k rozvoji družstevního hnutí ve spolupráci s dalšími družstevními organizacemi na místní, národní a mezinárodní úrovni.

7. Princip spoluodpovědnosti za společnost

Družstva usilují na základě programu schváleného členy o dosažení trvale udržitelného rozvoje společnosti.

(Hesková 2005: 11-12)

3. Peněžní družstevnictví

Nedostatek kapitálu a neexistence českých bank poskytujících úvěry středním a drobným podnikatelům byl ve druhé polovině 19. století vážným problémem. Určitým řešením peněžní nezávislosti byla vzájemná svépomoc. Místo spořitelen se v českých zemích zřizovaly více svépomocné záložny, které byly právně nezávislé na státních a obecních úřadech a oproti spořitelnám byly v hospodaření se svěřenými penězi samosprávné. Počátky úvěrního družstevnictví u nás jsou spojeny především se jmény dvou německých finančníků, Hermanna Schulze-Delisch a Friedricha Wilhelma Raiffeisena. Úvěrní družstva, která byla zakládána ve 2. polovině 19. století na našem území se řídila pravidly, která propagovali právě zmínění průkopníci úvěrního družstevnictví. (Dohnalová 2006: 116-119)

3.1. Typ Schulze-Delisch

Hermann Schulze-Delisch byl soudcem a liberálním politikem, který byl také členem pruského národního shromáždění. Největší problém pro občany země spatřoval v nedostatku dostupného kapitálu. Zatímco nově zakládané akciové banky poskytovaly velké dlouhodobé půjčky průmyslovým podnikům, lidé potřebovali podle jeho názoru banky vlastní. Dobře obeznámen s fungováním svépomocných spolků v Británii založil v roce 1849 spolek ševců, který si kladl za cíl společný nákup materiálu. Již rok na to založil Schulze-Delisch první vzájemnou úvěrovou společnost. První družstvo, jejichž všech deset členů bylo řemeslníky. Členové poskytli tak velký podíl, jaký si mohli dovolit a tyto finance

sloužily jako provozní kapitál družstva. Zisky byly rozdělovány mezi členy, ovšem až po odevzdání 20% do rezervních fondů. Půjčky byly zabezpečeny tak, že se poskytovaly jako tzv. osobní závazek nebo musely být zaručeny příbuznými či přáteli. Banky měly placené úředníky, kteří byli voleni všeobecným shromážděním a zároveň pracovali pod dohledem kontrolních orgánů banky. Do roku 1905 vzniklo více než tisíc takovýchto bank s téměř 600 000 členy a takováto banka existovala v každém větším městě. (Birchall 1997: 12-13)

Po vzoru Hermanna Schulze-Delische byla zakládána takováto družstva i v našich zemích. Ve známost vešla jako „záložny“. Tento typ družstev se ujal spíše ve městech. Družstva byla zakládána řemeslníky a obchodníky v Čechách, na Moravě i ve Slezsku. Do družstev vstupovali také bohatší sedláci z moravských vesnic. Stát se členem znamenalo uhradit poměrně velký členský podíl, přičemž každý člen měl nárok pouze na jeden podíl. Podílů bylo vydáno velké množství a v takových hodnotách, že se jednalo o skutečný podnik se značným provozním kapitálem. Každému členu byly vypláceny úroky z jeho podílů a každý člen měl také nárok na úvěr ve stejné výši. Oproti kampeličce byla důvěryhodnost člena při poskytování půjčky silnějším argumentem než samotný účel půjčky. Záložny poskytovaly jak krátkodobé půjčky, tak dlouhodobé půjčky kryté hypotékou. Výjimkou nebyly ani velké úvěry pro průmyslové účely. Ručení bylo v těchto podnicích omezeno na dvojnásobek hodnoty členského podílu. Při vykazování zisku bylo určité procento ukládáno do rezervního fondu a zbytek byl dělen mezi členy. Záložny byly svým celkovým charakterem komerčnější než kampeličky. Prováděly velké množství finančních operací a po zavedení firmy počaly zaměstnávat i placené úředníky. Záložny měly vyšší režii a s tím souvisela i výše úroků, která byla o 1-2 procenta vyšší než u kampeliček.

(Feierabend 1952: 29)

3.2. Typ Raiffeisen

Friedrich Wilhelm Raiffeisen byl starostou několika obcí poblíž holandského města Neuved. Také jeho znepokojovala všeobecná nouze po roce 1848, a proto založil společnost, která distribuovala chléb a brambory pro chudinu. Také stál u zrodu úvěrové společnosti, která podporovala drobné

farmáře. Ovšem i tento čin se mu jevil jako nedostatečný a tak roku 1862 založil úvěrovou společnost, jejímiž členy se stali farmáři sami. V roce 1877 již existoval svaz, který takto vzniklé společnosti sdružoval. Raiffeisenův model se lišil od společností zakládaných Schulze-Delischem v jednom zásadním ohledu. Raiffeisen nevyžadoval akciový kapitál. Ručení bylo v těchto společnostech neomezené a členové často ručili svými farmami a celým jejich vybavením. Také velice spoléhal na určité vůdčí a organizační schopnosti vesnických kněží, kteří stáli v mnoha případech u zrodu těchto družstev. Každé družstvo mělo omezenou působnost pouze na jednu vesnici. Morální a společenský přínos družstva byl stejně důležitý jako přínos finanční. Celý zisk byl ponechán v rezervách družstva a byl najímán pouze jeden placený úředník. Do roku 1905 bylo založeno přes 13 tisíc takovýchto družstev. Svým počtem tedy převyšovaly městské banky více než desetkrát. Měly také dvakrát více členů. Ovšem výše vkladů byla v porovnání s bankami Schulze-Delisch pouze šestinová. (Birchall 1997: 13)

Družstva vybudovaná na raiffeisenových principech se v českých zemích nazývala kampeličky. Heslo těchto družstev bylo: Pomoc, nikoliv zisk. Okruh jejich činnosti byl často omezen pouze na jednu vesnici či farnost. Kampelička byla prostá finanční instituce, která neměla placené úředníky a sídlila často ve velice skromných poměrech. Na rozdíl od záložen měla neomezené ručení a finanční hodnota podílů byla ve srovnání se záložnami velice nízká. Vklady byly v kampeličkách přijímány od kohokoliv, avšak půjčky byly poskytovány pouze členům. A to krátkodobě a pouze na specifické účely jako byl nákup náradí či pole, opravy budov atd. Při poskytování půjčky hrála roli vedle účelu také ekonomické situace člena, ale i jeho charakterové vlastnosti. Půjčka byla dále poskytnuta pouze proti dlužnímu úpisu a ručil za něho většinou ještě jeden funkcionář kampeličky. Zisky byly ukládány do rezervního fondu, který byl nedělitelný, a to i v případě zániku družstva. V takovém případě musely být finance převedeny na podobnou organizaci v místě. Pokud výše fondu dosáhla určité míry, bylo možné peníze použít na veřejně prospěšné účely nebo na propagaci myšlenek družstevnictví. Kampeličky také organizovaly přednášky o nových způsobech práce v zemědělství či pořádaly divadelní představení. Některé kampeličky se zasloužily o stavbu budov pro obecní účely, úpravu rybníků a

vysazování nových stromů. Záslouhou kampfeliček byly také mnohé vesnice vybaveny novými veřejnými váhami, které umožňovaly spravedlivé převážení nákladu. Ovšem největší zásluhou těchto družstev bylo to, že zbavily vesnice lichvy. O organizaci kampfeličky Ladislav Feierabend píše: „Z administrativního hlediska byla kampfelička rozdělena na tři jednotky: představenstvo, dozorčí radu a valnou hromadu. Představenstvo mělo na starosti všechna rozhodnutí, týkající se úvěrů a vkladů, dozorčí rada dohlížela na účetnictví a valná hromada volila všechny funkcionáře a rozhodovala o distribuci případného zisku.“⁶ (Feierabend 1952: 29)

Oba typy družstev měly u venkovských i městských obyvatel velký úspěch a pomohly lidem obstát v nově se rodící ekonomice. Jednou z největších zásluh těchto družstev bylo, že jejich zásluhou byla v Českých zemích téměř zcela zlikvidována lichva jak ve městech, tak na venkově. V Německu pak pomohla tato družstva v přežití drobných řemeslníků a zemědělců hluboko do 20. století. (Birchall 1997: 13)

3.3. Kampelíkovy návrhy spořitelny

Následující text vychází celý z knihy *Spisy Kampelíkova fondu*, která byla vydaná již roku 1922 za přispění Kampelíkova fondu. Publikace obsahuje podrobný životopis autora a jeho dva spisky, které zmiňuji níže. Součástí knihy je také poměrně podrobný komentář, který osvětluje okolnosti života na venkově v době, kdy autor své návrhy zpracovával. Celý text je také k dispozici na internetových stránkách <http://www.econlib.cz/zlatyfond/html/zf0029.htm> jako jedno z děl *Zlatého fondu českého ekonomického myšlení*. Při psaní této a následující kapitoly bylo nutné přetvářet archaický jazyk do současné češtiny. V původním jazyce jsou ponechány pouze názvy děl, jejich podtituly a některá hesla, která autor často používal.

Své představy o zakládání fungování úvěrních družstev měl také propagátor družstevních myšlenek Cyril Kampelík. Kampelík je také autorem řady spisů, které se družstevní myšlenkou zabývají, z nichž většinu vydal vlastním nákladem. Základní myšlenky družstevnictví, rady prostým občanům

6 Feierabend: 1952, 28

v otázkách peněz a jeho představu o spořitelnách a pojišťovnách můžeme nalézt především ve spisech *Spořitelny po farských kollaturách orbě, řemeslu ze svízelů pomohou* napsaný již v roce 1856 a vydaný 1861 a spis *Assekurace proti škodlivým žívlům, proti pádu dobytka, po krajích zařídná, výborně by u nás pomáhala orbě, průmyslu rolnickému.*, vydána v roce 1864.

Prvně jmenovaná kniha s podtitulem „*Co jednomu nemožno, to všem dohromady snadno*“ a v ní obsažené návrhy na zřízení lidových spořitelen ve své době nenalezly pochopení. Kampelík ve své práci nabádal především rolníky a vesnické obyvatelstvo ke svépomoci a osamostatnění od pražského centralismu. Autor si byl dobře vědom faktu, že bez silné ekonomiky nemůže být žádný stát v Evropě stabilní a prosperující. Kladl velký důraz na výchovu a vzdělanost, a proto navrhoval také zakládání rolnických škol. Zároveň kritizoval chování vesnického lidu, který se podle něho obával ukládat uspořené peníze do spořitelen, ve strachu o jejich ztrátu. Tím ovšem, podle Kampelíka, okrádal sám sebe o úrok, který by mohl z vložených peněz čerpat a stát připravoval o četné zisky, které by mohly přinést investice nashromážděných peněz. Poukazoval také na výborné fungování podobných institucí jako jsou banky, spořitelny a záložny, které s úspěchem fungovaly ve větších městech. Kampelík uváděl hned šest důvodů ke zřizování farních spořitelen:

1. Zatím neuložené sumy peněz představují velký kapitál, který by mohl pomoci národnímu hospodářství a vedl by k všeobecnému bohatnutí občanů.
2. Spořitelna by byla vkladatelům snadno přístupná. Vklady a výpůjčky by se konaly vždy při církevním obřadu, a lidé by tak nebyli zdržováni od práce
3. Občané, kteří potřebují kapitál, by si mohli bez ztráty času ze spořitelen vypůjčovat a po částech dluh splácet.
4. Rolníci a řemeslníci by měli dostupný lacinější kapitál a nemuseli by si vypůjčovat z městských záložen na vysoké úroky.
5. Kapitál uložený ve farních spořitelnách nepodléhá tak velkému riziku při možném půjčování, protože ve farnosti se lidé dobře znají a půjčky jsou poskytovány pouze lidem, u nichž se předpokládá jejich včasné vrácení.

6. Venkovské obyvatelstvo potřebuje své vlastní spořitelny, které jej povedou ke spořivosti, pracovitosti a poctivosti. Zároveň ušetří čas, který by ztratili cestou do města a zpět.

Kampelík zároveň poukazoval na to, že okresní spořitelny zakládali například Srbové v Uhrách, četné peněžní ústavy byly zakládány také v Německu, jen český a slovenský národ podle něho stále otálel. Kampelík také podrobně rozpracoval zakládání farních spořitel, včetně výběru zaměstnanců, organizace a chodu zařízení. Jasno měl i v otázce toho, kdo by měl ušetřené peníze vkládat a na jaké účely by měly být později využity. Při zakládání spořitelny by se předně měly spojit 3 až 4 farnosti a ušetřit tak na provozních nákladech. Takto spojené okrsky by následně měly požádat úřady o povolení k takovéto činnosti. K žádosti měl být přiložen i podrobný plán, jímž se bude zakládaný ústav řídit.

Podle návrhu o uspořádání spořitelny se měli stát dva statkáři nebo menší živnostníci ručiteli spořitelny, zároveň by také ke konci každého roku kontrolovali účty ředitele. Takovýmto ručitelem by se mohl stát pouze poctivý a všeobecně vážený občan farnosti. Podobné vlastnosti by měly být vyžadovány i od ředitele spořitelny, který musel být dobře obeznámen s českým pravopisem a mít dobré matematické schopnosti. Pro větší důvěryhodnost spořitelny by na začátku výkonu své funkce složil jistou kauci a za vykonanou práci by mu bylo vypláceno 1-1.5 % z rozpůjčovaných peněz. Pracovní doba ředitele by byla v neděli od 8:00 do 10:00, tedy před církevními bohoslužbami. V této době by bylo možné vkládat peníze. V neděli odpoledne by se potom peníze půjčovaly a byly by také vypláceny úroky. Velice důležitou a pečlivě vybíranou osobou by měl být pokladník. Mezi jeho povinnosti by patřilo:

- zřídit nebo najmout místnost, kasu, razítka a obstarat vše potřebné pro chod spořitelny
- založit si deník pro vklady a výdaje
- v již zmíněný den vydávat úroky a přijímat vklady
- vše řádně a přehledně zapisovat
- přijímat a ve vší slušnosti vyřizovat dopisy a korespondenci od vkladatelů
- vlídně a slušně odpovídat na dotazy týkající se spořitelny
- neodkladně vyřizovat finanční záležitosti spořitelny

- veškerý majetek a příslušenství pojistit proti požáru

Propracovaný byl i Kampelíkův pohled na úroky. Spořitelna měla vyplácet 4 % úroků a úroky se počítaly ve čtyřech čtvrtletích a úročeny byly pouze celé zlaté, nikoli krejčary. Spořitelna úročila vklad až po třech měsících. Nevybrané úroky se připočítávaly ke vkladu a úročit se následně měla celá suma.

Důvěryhodnému vkladateli měla spořitelna na pouhou ústní žádost půjčit peníze na 6 % úrok a po jednom čtvrtletí od něho měla požadovat navrácení úroků za dané období. Kdo by opomněl splácet úroky, po tom by bylo požadováno vrácení celé vypůjčené částky a případ by byl předán c.k. soudům. Státní správě by měly být také předkládány účty a dokumentace spořitelny k nahlédnutí.

3.4. Kampelíkovy návrhy pojišťovny

I druhý Kampelíkův spis, *Všeobecná assekurace proti škodlivým živlům, proti pádu dobytka, po krajích zařídná, výborně by u nás pomáhala orbě, průmyslu rolnickému*, se zabývá podobnou otázkou, a sice jak pomoci národnímu hospodářství a při tom co nejlépe pomoci sobě a svému kraji či obci. Jak je patrné z názvu spisu, autor se přidržel dobového zvyku a již v titulku se dozvídáme hlavní myšlenku celého díla. Také zde nalézáme průvodní heslo, které dobře vystihuje Kampelíkovy ideje. Původní „*Co jednomu nemožno, to všem spojenými silami snadno*“, je zde rozšířeno o, k pojišťovnictví lépe se hodící, „*Chtěje podpory ve svízeli, podporuj také sám*“. Opomenuta neměla být ani otázka zdravotního pojištění pro venkovské obyvatelstvo. Rovněž zde Kampelík nabádal občany ke zřizování vlastních českých assekurací neboli pojišťoven. Zároveň ovšem dával za vzor pojišťovací ústavy již zřízené v zahraničí a varoval před centralizací kapitálu ve městech, čímž podle něho pak zákonitě chudlo venkovské obyvatelstvo. Lékem proti této chudobě bylo podle Kampelíka zakládání různých peněžních ústavů jako jsou spořitelny, pojišťovny a také české školy, na kterých by byli studenti vedeni k zakládání různých svépomocných spolků a organizací. Nejprve navrhoval zřizovat krajské a okresní jednoty a až ty by pak měly být zřizovateli zmiňovaných pojišťoven. Svou myšlenku však autor neomezuje pouze na okresy a kraje a řídí se heslem „*Z mnoha ruk, větší pomoc*“. Kromě toho by

měla mít každá obec svou volenou radu, která by měla být složená především ze vzdělaných a vlastenecky smýšlejících občanů okresu.

Cyriilu Kampelíkovi se bohužel nepodařilo založit žádné družstvo, ale položil základy pro budoucí realizaci družstevních myšlenek. Z úcty k jeho jménu po něm byly peněžní ústavy pojmenovány. Je nutné upřesnit, že sám Kampelík prosazoval zakládání peněžních ústavů na raiffeisenových principech a tedy pouze takové nesly jeho jméno. V německy mluvících zemích pro ně byl ustálen název Raiffeisenkasse.

3.5. Okresní hospodářské záložny

Jan Slabý v knize *Vývoj družstevnictví na území ČSFR* (Smrčka 1992, str. 164) přidává k již zmíněným typům úvěrních družstev ještě spořitelny a okresní hospodářské záložny. Poukazuje při tom na fakt, že šlo o ústavy nedružstevní, jejichž činnost spadala pod působnost *Agrární banky*. I přesto je však můžeme řadit do sféry tzv. „lidového peněžnictví“ a i tyto peněžní ústavy měly velký význam pro fungování a rozvoj regionů, přičemž lze vysledovat v jejich činnosti mnohé společné znaky s klasickými družstvy typu Raiffeisen a Schulze-Delish.

Základ okresních hospodářských záložen tvořily kontribučenské obilné fondy. Historie těchto fondů sahá v zemích Koruny české až do doby před třicetiletou válkou, kdy byly poddaní na některých panstvích nuceni k tomu, aby ukládali část obilí do společných sýpek na horší časy. Z těchto společných sýpek se půjčovalo obilí poddaným nejčastěji na zaplacení kontribuce neboli povinně odevzdávané dávky. Odtud tedy název kontribučenské obilné fondy. Postupem času se část obilí také odprodávala a utržené peníze se ukládaly jako společné vlastnictví poddaných. Tímto způsobem vznikly také fondy peněžní, z nichž byly poddaným poskytovány za mírný úrok peněžní půjčky. Patentem Josefa II. z 9. června 1788 byly takovéto sýpky a následně tedy i fondy, zřízeny povinně v každém panství.

Kromě kontribučenských obilných fondů, které existovaly v naturální i peněžní formě, byly zřízeny ještě čistě finanční fondy. Do těchto fondů putovaly finanční prostředky z vrchností vybíraných daní, jejichž výše byla záměrně nadsazena pro případ, že ne všichni budou moci zaplatit daně v předem vyměřené

výši. Uplatňovala se zde tedy zásada „jeden za všechny, všichni za jednoho“. Patentem z roku 1748 bylo ustaveno, že přeplatky z takovéto činnosti budou pečlivě evidovány a vedeny jako majetek poddaných. Do těchto fondů byly také ukládány různé finanční pokuty, náhrady státu za škody způsobené válkou atd. Finanční prostředky byly využívány na veřejně prospěšnou činnost. Byly z nich hrazeny náklady na hasičskou výzbroj, platy cestářů, náklady na vzdělávání a činnost porodních babiček a léčení chudých. V neposlední řadě pak byly poskytovány půjčky lidem, kteří se dostali do těžké finanční situace.

Postupem času se ukázala další existence prvně jmenovaných fondů (tedy kombinace obilních a peněžních) jako dále nepotřebná, a tak bylo nashromážděné obilí prodáno a vznikly peněžní ústavy, tzv. kontribučenské nebo hospodářské záložny. Zemským zákonem z 6. srpna 1864 byly tedy vytvořeny hospodářské záložny, které se specializovaly na poskytování levného úvěru. Takto vytvořené záložny rozšířily svoji činnost také na přijímání vkladů a investování v hospodářské a zemědělské oblasti. Později byl vydán zákon, který vymezoval činnost hospodářských záložen v jednotlivých okresech. Odtud tedy název okresní hospodářské záložny. Roku 1924 byla sloučena činnost okresních hospodářských záložen s původně čistě finančními fondy (viz výše) a vývoj těchto peněžních ústavů byl dovršen.

Jak z předcházejícího textu vyplývá, nebyly sice okresní hospodářské záložny založeny snahou družstevníků, kteří skládali podíly nutné z zřízení podobné instituce, přesto měly s klasickými družstvy mnoho společného. Nejdůležitějším úkolem okresních hospodářských záložen bylo poskytování levného úvěru. Úvěr byl poskytován na obecně prospěšné činnosti, jako byly meliorace pozemků, elektrifikace venkova a měst a úprava silnic. Záložnou byly také podporována kultura a školství. Činnost záložen byla omezena na příslušný okres a půjčky byly tak poskytovány pouze v daném okrese, což značně zvyšovalo jejich návratnost. Záložny také zprostředkovaly pojištění všeho druhu, poskytovaly poradenství ve finanční oblasti, podporovaly dětské střádalny a různými dary podporovaly prospěšné akce ve svém okrese. Veškeré finanční transakce byly navíc kontrolovány *Svazem okresních hospodářských záložen*, který v ústavech prováděl pravidelné kontroly a revize hospodaření. V roce 1938 fungovalo na

našem území 174 okresních hospodářských záložen, v nichž bylo soustředěno 681 891 vkladatelů a vklady dosáhly 4 a $\frac{3}{4}$ miliardy Kč. (kol. 1938: 4-10)

4. Konkrétní příklady činnosti družstev

V následující kapitole se snažím popsat konkrétní fungování některých kampeliček a družstev vůbec. V textu jsem záměrně vyzdvihl přínos pro jednotlivé regiony a celkový přínos pro obyvatele obcí. Vybrané případy se až na výjimky nachází v jihočeském kraji a činnost ve prospěch zvelebení a pozvednutí úrovně v regionu je zřejmá. Okruh literatury, která by tuto oblast českých dějin dokumentovala je však velice úzký. Případové studie jsou častí roztroušeny po venkovských knihovnách nebo úplně chybí. Výjimkou je knihovna Družstevní asociace ČR v Praze⁷, z které jsem čerpal. Jednalo se o dvě práce Františka Obrtela, a to *Zemědělské družstevnictví v Československu* z roku 1928 a *Z dílen družstevní svépomoci* z roku 1926. V obou pracích je detailně popsáno fungování několika vybraných českých kampeliček, je v nich vyzdvížena práce několika zapálených družstevníků a v mnoha případech i finanční vývoj družstev.

Součástí této kapitoly jsou také případy spoření školních dětí a snaha vést děti ke spořádanému životu a odpovědnosti. Jako student pedagogické fakulty považuji tuto činnost kampeliček za velice významnou a nepřehlédnutelnou. Kolektiv autorů v práci *Třicet let české zemědělské družstevní práce* (1928, str. 106-108) rámcově popisuje rovněž zapojení školní mládeže do práce kampeliček.

Součástí tohoto textu je i přehled částek, které děti nashromáždily. Cílem pochopitelně nebylo přimět děti k nasbírání co největší sumy, ale přivést je ke spořivosti a odpovědnosti. Proto je nutné se na uvedená čísla dívat s ohledem na to, jaký posun ve spoření za určitý časový úsek nastal a kolik se jich ke společné činnosti postupem času přidávalo.

4.1. Červené Janovice

Tato obec leží v bývalém kutnohorském okresu, jehož jižní část má spíše horský charakter. Svou nadmořskou výškou okolo 500 m.n.m, v mnohém připomíná českomoravskou vrchovinu. V méně úrodné části Kutnohorska se

⁷ <http://www.dacr.cz/>

nacházela největší kampelička v Čechách. Sídlem této největší kampeličky na našem území byly Červené Janovice. V tomto nevelkém městečku, které mělo něco málo přes 700 obyvatel se kromě čtyř obchodníků valná většina lidí živila zemědělstvím, i řemeslníci vlastnili své pole, na kterém hospodařili. Tento kraj byl velice chudý a náramně se tu dařilo lichvě. Z vypůjčené zlatky se bralo až 10 krejcarů úroků týdně, což po měnové reformě z roku 1857, kdy jeden zlatý představoval 100 krejcarů, činilo úrok až 10 % týdně.

To byly příčiny, které dohnaly občany Červených Janovic k založení peněžního ústavu. Samotná realizace myšlenky nebyla však tak snadná. V pozdějších letech, kdy již bylo vybudováno zemské ústředí, byla situace o mnoho jednodušší a zakládající členové se mohli opřít o pomoc již fungujících ústavů. V roce 1894, kdy se rodila kampelička v Červených Janovicích, tu však tato možnost chyběla. Samotný zrod kampeličky popisuje ve své knize František Obrtel takto: *„Ustavující valná hromada byla 3. prosince toho roku za účasti 38 členů. Mnozí místní předáci stavěli se i agitovali proti zřízení kampeličky a strašili, ukazující na osud zaniklé místní občanské záložny. Ale nového ústavu bylo nutně třeba, mělo-li se ulehčiti lidu v opatrování levného úvěru. Chyba ovšem byla, že mladý ústav neměl dosti vkladů, byly jen samé žádosti o zápůjčky. Něco sehnali mezi sebou první činovníci, ale to všechno bylo málo. I vypravili se do Kutné Hory a obcházeli všeliká místa a lidi, žádající o pomoc. Ale nikdo půjčiti nechtěl nebo vložití své peníze do janovické kampeličky. I sehnali něco činovníci na osobní směnky a tak přece jen činnost mladého ústavu mohla být zahájena.“*⁸

Hlavním propagátorem a zakladatelem kampeličky byl František Hubert, prvním starostou byl rolník Josef Špaček a předsedou dozorcí rady byl Antonín Polák. Na sklonku roku 1926 měla kampelička v Červených Janovicích již 416 členů a celkové vklady činily 9 milionů korun. V obvodu kampeličky žilo asi 4000 osob, tedy každý desátý občan obvodu byl rovněž členem kampeličky. Zasluhou kampeličky se povzneslo všeobecné i odborné vzdělání, ve všech obcích obvodu byly založeny vzdělávací a okrašlovací spolky a byla zavedena elektřina. Nutno dodat, že do obvodu janovické kampeličky patřily ještě další

8 Obrtel: 1926, 29-33

obce: Vilémovice s osadou Lány, Zhoř, Zdeslavice, Bludov, Petrovice, Újezdec, Senetín, Pabětice, Korotice, Lomec s osadou Lomeček, Černíny. (Obrtel 1926: 30)

V Janovicích bylo postaráno rovněž o pokračovatele a následovníky největší kempeličky v Čechách. Školní střídalna v Červených Janovicích založená roku 1924, patřila zásluhou ředitele školy Františka Vintra k nejstarším v Čechách. Samostatná školní střídalna byla zařízena podle vzoru janovické kempeličky. Z řad žactva byli voleni funkcionáři, kteří svůj úkol brali velice vážně, vedli samostatně knihy a sestavovali z nich účetní závěrku, pořádali valné hromady a podobně. Všechna činnost musela být ovšem pod dozorem učitele, který řídil práci školního ústavu do té doby, než se zapracoval zvolený funkcionář, který pak vystupoval celkem samostatně. I po svém zvolení byl však sledován učitelem, aniž by to tušil. Vedle výchovy ke spořivosti střídalna sledovala i účely humánní a kulturní.

Za krátkou dobu dvou let od svého založení uspořili žáci všech tříd úctyhodnou částku 32 000 Kč. V roce 1924 spořilo 139 dětí, v roce 1925 již 324 z celkového počtu 350 žáků. Přispívaly na všechny dobročinné účely a ve třídách si zřídily školní čítárny. (kol 1928: 106)

4.2. Jindřichův Hradec – Jarošov

Jindřichův Hradec, spolu s nedalekým Jarošovem ležícím na pomezí dnešního jihočeského kraje a českomoravské vrchoviny, byl v roce 1926 centrem zemědělského družstevnictví v Čechách. V tomto regionu se spojilo několik svépomocných podniků z oborů družstevnictví skladištního, úvěrního, lihovarnického, škrobárenského, mlékárenského a lnářského.

Jindřichův Hradec byl sídlem okresní a politické správy a také střediskem svépomocného sdružování a podnikání. Největším a nejlépe fungujícím družstvem bylo v Jindřichově Hradci skladištní družstvo. Přípravný komitét, v jehož čele stál poslanec František Staněk z nedaleké obce Strmilov, založil v roce 1902 skladištní družstvo, které však vlivem nepříznivých okolností začalo fungovat až v roce 1910. Byly najaty sýpky a zahájena práce za skromných poměrů, administrativní práci vykonával pouze jeden účetní. Předsedou

představenstva byl místní statkář Otomar Bystřický, který byl v roce 1925 zvolen také poslancem Národního shromáždění. Předsedou dozorčí rady byl S. Špular. Nárůst počtu členů, členských podílů a objemu nakoupeného obilí a prodaného zboží nejlépe dokumentují následující čísla: „Členů bylo v prvním správním roce 58 se 147 podíly, v druhém roce již 193 s 354 podíly, obilí nakoupeno již za 123 884 Kč; v roce třetím členů 237 se 405 podíly, obilí nakoupeno již více za půl milionu korun a zboží prodáno za 106 000 Kč. Nastalá válka ovšem vývoj na čas zarazila, ale po válce rozvíjí se družstvo dále, v 1920 překračoval již nákup obilí 1 milionu Kč, prodej zboží dosahuje téměř 1 ¾ milionu Kč – a v roce 1925 jest už 341 členů a 704 podíly v částce 70 400 Kč, obilí nakoupeno za 2 ¾ mil. Kč, zboží prodáno téměř za pět milionů.“⁹

V roce 1921 koupilo družstvo budovu, kterou vhodně adaptovalo ke skladištním účelům a v roce 1924 převzalo závod na zpracování lnu v Nové Včelnici a velkou měrou se podílelo na záchraně lnářství v daném kraji.

Hospodářský význam družstva pro kraj byl nesporný. O dobrém hospodaření družstva svědčí nejlépe fakt, že jeho dobré fungování nepřerušila ani 1. světová válka a ze šesti předválečných družstev, které se zabývaly zprostředkováním prodeje obilí, zůstalo po válce pouze družstvo jindřichohradecké.

V Jindřichově Hradci vznikly v roce 1923 také dva družstevní lihovary, tzv. Lišný byl ve vlastnictví družstva a Svatojakubský, který je pouze v nájmu. Oba byly velkým nákladem rekonstruovány a měly 52 podílníků. Vlivem existence těchto dvou lihovarů se v okrese zvýšila produkce brambor. Zemědělci z lihovaru získávali dobré krmivo, čímž se zlepšil stav dobytka, získával se dobrý chlévní hnůj a tím se také zvelebovalo polní hospodářství. Vedle těchto dvou existoval v okrese ještě družstevní lihovar v Zahrádkách a ve Stráži nad Nežárkou. Okres Jindřichův Hradec byl „smíšený“, což znamenalo, že v regionu působilo i družstvo německé, které rovněž velmi dobře prospívalo. Německé družstvo vlastnilo tři družstevní lihovary a dvě mlékárny.

Mezi nejvýznamnější družstevní obce v regionu patřil Jarošov nad Nežárkou, který měl v roce 1926 asi 800 obyvatel. Činnost tamějších

9 Obrtel 1926: 67 - 70

svépomocných spolků a rozsah jejich fungování popisuje František Obrtel takto: „*Jarošov jest jakýmsi hospodářským i kulturním středem svému okolí, má čilý duchovní život, divadelní a také ochotnicko-hudební kroužek, má velmi krásnou sokolovnu, postavenou v roce 1921, a má několik svépomocných podniků, jímž vévodí prostorný bílý družstevní dům s červenou střechou, sídlo a majetek místní kampeličky, jejíž obvod tvoří s Jarošovem ještě obce: Velký Bednárec, Hostějoves, Lovětín, Rodinov.*“¹⁰ Kampelička v Jarošově byla založena v roce 1897, rok na to zahájila svoji činnost a je tedy jednou z nejstarších kampeliček na našem území vůbec. Prvním starostou byl František Fencel, rolník z Jarošova, který také v začátcích spolku propůjčil místnost ve svém bytě k účelům kampeličky. Pokladníkem byl Karel Čejna, mlynář z Kruplova. Starostovým náměstkem byl až do své smrti v roce 1925 družstevník František Šedivý. Všichni tři obdrželi družstevní vyznamenání. Přínos jarošovské kampeličky pro region byl opravdu velký. Kromě své primární funkce, tedy úvěrové a spořitelní činnosti, se zasloužila také o vybudování velké parní družstevní mlékárny a škrobárny. V roce 1925 měla kampelička 2 a půl milionu vkladů, 172 podílníků a ve finančních rezervách se nacházelo 30 000 Kč.

Plán na družstevní mlékárnu se zrodil v roce 1901. V roce 1902 již stála rozměrná budova s parním pohonem, která byla první podobnou stavbou v jižních Čechách. Velmi dobře prosperující mlékárnu velice poškodila válka, ale již brzy po ní se vrátila ke svému předválečnému stavu. Zřízení mlékárny patřilo ve své době k nejmodernějším a zpracovávalo mléko z devíti okolních obcí. Družstvo bylo zcela bez dluhů a stále se rozšiřovalo. (Obrtel: 1928: 67-78).

4.3. Ledenice

Ledenice dnes leží v jihočeském kraji, dříve byly sice součástí okresu Lišov, ale také spadaly pod správu Českých Budějovic. V městečku převládali spíše řemeslníci a dařilo se tu zejména truhlářství. Každý řemeslník měl ale zároveň své pole, které sám obhospodařoval. V roce 1901 zde byla založena kampelička, u jejíhož zrodu stáli P. J. Evžen Plojhar z Dubné a F.J. Kroiher, který byl kaplanem v Borovanech. Tito dva významní družstevníci pomáhali zakládat

10 Obrtel 1926: 73

mnoho kampeliček na Budějovicku. Vlivem toho, že většina úspor tamějšího obyvatelstva putovala zprvu do městských peněžních ústavů, byl rozmach ledenické kampeličky značně opožděn. Její rozvoj začal až s příchodem již zmiňovaného F. J. Kroithera, který dříve působil jako kaplan v nedalekých Borovanech a těsně před první světovou válkou zaujal místo faráře v Ledenicích. Kroither se ihned po svém příchodu stal starostou kampeličky, která již ke konci války prosperovala tak, že v roce 1925 měla již 2 miliony korun vkladů. Ve srovnání s jinými kampeličkami se nejednalo o nijak výjimečné číslo, avšak u ledenické kampeličky ho bylo dosaženo i přes to, že kampelička vyplácela vkladatelům stále úrok pouze na 4 % a půjčovala na úrok 5%.

(Obrtel 1928: 94)

Přízeň obyvatel si kampelička zajišťovala různými způsoby. Při kolkování peněz po druhé světové válce tuto operaci prováděla sama a vkladatelé tak nemuseli s penězi putovat do okresního města. Také výměna kolkovaných peněz proběhla v rámci kampeličky. V obou případech bylo její odměnou značné stoupenutí vkladů a lidé byli ušetřeni dlouhých průtahů na úřadech.

Aktivity kampeličky byly skutečně pestré. Při nedostatku ošacení po 1. světové válce se kampelička pustila i do obchodu s textilem a výtěžky z této činnosti putovaly na pořízení telegrafní stanice v Ledenicích. Po této úspěšné akci padl také roku 1925 návrh na výstavbu nové školy. V Ledenicích byla zřízena měšťanská škola, která se však tísnila v budově obecné školy. Na valné hromadě byl podán návrh, aby obci byla nabídnuta bezúročná půjčka 200 000 Kč na dobu 12 let s podmínkou, že přes prázdniny bude škola postavena. To se také podařilo splnit a měšťanská a obecná škola získala plně vyhovující prostory. Podobné aktivity si mohla kampelička dovolit také proto, že v roce 1925 měla při výši vkladů 2 miliony korun skoro 80 000 Kč ve svém rezervním fondu.

(Obrtel 1928: 98)

Ústav měl při své činnosti velice nepatrnou režii, obec jí poskytla místnost a topení zdarma, výdaje na práci pokladníka byly velmi nízké a představenstvo společně s dozorcí radou pracovaly zcela zdarma. K dobročinné činnosti ústavu je také nutno připočítat vybudování obecní silnice a přínos činnost pro obec přinesl také zřízený okrašlovací spolek. Podporována byla také výstavba nových domků a

přístaveb, a to vše bez státní záruky. K prospěšným aktivitám nutno také připočíst dokončenou elektrifikaci obce. Hlavní náplní práce však zůstávalo poskytování úvěrů pro členy, kteří je také hojně využívali. Při pětiprocentním úroku byl úvěr u obecní kaspeličky pro lednické řemeslníky jednoznačně výhodnější než úvěr z městských peněžních ústavů.

(Obrtel 1928: 99)

4.4. Stará Červená Voda

Stará Červená Voda u Vidnavy se nachází v Jeseníkách, na samých hranicích s Polskem. Od roku 1895 tam fungovala raiffeisenka, jejíž členové osvědčili po válce příkladný smysl pro společnou svépomoc. Vlivem 1. světové války hrozil jejich peněžnímu ústavu zánik. Sami členové rozhodli na valné hromadě v březnu 1923, že každý podle svých možností přispěje k její záchraně. Byla sehnána značná částka 270 000 Kč k umožnění další práce ústavu. Tato snaha, pramenící z oddanosti družstevní myšlence, nezůstala bez výsledků. Raiffeisenka, která měla po válce 171 členů, se rozrostla v roce 1926 již na 219 členů, vklady do konce roku 1926 přestoupily 1 milion Kč a po dalším roce již 1,5 milionu Kč. Ústav sídlil v nově opraveném obecním domě.

Raiffeisenka v Červené Vodě a její snaživý pokladní vyvolaly sympatickou akci, která měla následovníky po celém Slezsku. V Červené Vodě založili spolek strádalů, jehož členové odváděli každou sobotu určité nevelké příspěvky, aby si je o Vánocích vybrali anebo jako vklad nechali raiffeisence. Každý se o Vánocích zařídí podle svého uvážení, ale veliká většina těchto drobných úspor nastřádaných během roku zůstává trvale v raiffeisence. Úspěch této akce byl velký. Ve Staré Červené Vodě se uspořilo z těchto drobných vkladů první rok 90 000 Kč, druhý rok již dvakrát tolik a třetí rok dokonce již přes 300 000 Kč. (Obrtel 1928: 605)

4.5. Spoření školních dětí

Činnost jednotlivých úvěrních i neúvěrních družstev se nesoustředila pouze na hmotnou stránku věci, ale snažila se také působit na mravní stránku družstevníků a celého venkova. Družstva se snažila své členy vychovávat a vést je

ke spořádanému životu a k uznávání takových hodnot jako jsou spořivost, pracovitost, obětavost a konečně k rozumnému zacházení s výsledky lidské práce. Družstva se při svém fungování zaměřila také na školní mládež a snažila se jí podněcovat k přijetí družstevních myšlenek a ke spořivosti vůbec. Publikace *Třicet let české zemědělské družstevní práce*, kterou vydala Ústřední jednota hospodářských družstev v Praze roku 1928 hovoří o výchově mládeže takto: „*Naše školy zavedly jako výchovný prostředek i soustavné povzbuzování školní mládeže ku spořivosti. Jest již celá řada škol, které přišly k přesvědčení, že pozvedání smyslu pro tuto hmotnou stránku jest současnou pomůckou pro výchovu školskou, která má pracovat na charakteru budoucího občana, aby v letech, kdy dospěje, stal se platnou součástíku života národa. Popud k této akci vyšel přirozeně z kampeliček i jest vlastně prohloubením jejich působnosti.*“

Publikace dále poukazuje na fakt, že na mnoha školách v roce 1928 se s touto myšlenkou úspěšně pracovalo a školní mládež vedená učitelem dosahovala až překvapivých výsledků. Pro dotvoření představy o podobné činnosti uvádím v následujícím textu také několik příkladů spořivosti dětí.

Bratronice na Křivoklátsku

Místní Kampelička na oslavu svého 20 letého trvání věnovala všem dětem na obecné škole v Bratronicích vkladní knížku s počátečním vkladem 5 Kč, která obsahovala i pěkné věnování. K slavnostnímu předání knížek došlo v květnu roku 1925 na školní slavnosti. Z původních 665 Kč vzrostli úspory školních dětí k 1. lednu 1926 na 7 248 Kč, k 1. lednu 1927 na 15 293 Kč a k 1. lednu 1928 na 23 535 Kč. (kol. 1928: 106)

Osík u Litomyšle

V roce 1925 se rozhodla místní kampelička, že každý prvňáček obdrží vkladní knížku s počátečním vkladem 10 Kč, která se dítěti vydá teprve tehdy, když přinese svůj první vlastní vklad. Podarováno bylo: v roce 1925 167, v roce 1926 33 a v roce 1927 34 dětí. Kampelička věnovala za tato léta tudíž obnos 2 340 Kč. Koncem roku 1926 mělo 84 dětí uloženo 8 822 Kč, koncem ledna 1928

se rozmnožila řada těchto drobných střadatelů na 123 a měli uloženu částku 41 180 Kč. (kol. 1928: 107)

Praskačka u Hradce Králové

Při škole v Praskačce byl zřízen fond chudé mládeže, který nesl jména zakladatelů kempeličky a to „Fond Jana Koutníka“, prvního starosty kempeličky a „Fond rodiny Ženíškovy“, jejíž představitel Jindřich Ženíšek byl prvním pokladníkem kempeličky. Úroky z těchto fondů byly každoročně 28. října rozdělovány chudým dětem tak, že se připisovaly na vkladní knížku dětské střádalny. Fondy dosáhly v roce 1927 částky 27 016 Kč a vznikaly přispěním kempeličky a ostatních družstevních podniků v obci. Většími dary přispívali i jednotlivci a pořádány byly i sbírky na svatbách a podobných podnicích.

Vedle těchto aktivit podporovala kempelička spořivost školních dětí také tím, že v den státního svátku věnovala každoročně dětem první třídy vkladní knížky s vkladem 10 Kč. Celá agenda školní střádalny byla vedena velice jednoduše. K 31. prosinci 1927 činily vklady školních dětí 85 091 Kč.

(kol. 1928: 107)

Mšeno u Mělníka

Podobně jako v jiných obcích i zde věnovala kempelička novým žákům vkladní knížku se základním vkladem 5 Kč. Roku 1925 byla pod vedením učitele B. Cejna zřízena školní střádalna. Vedle základních vkladů zde byl také uplatněn určitý premiový systém. Nově zapsaní žáci obdrželi při svém prvním vkladu základ 2 Kč. Na konci roku pak získávali žáci, kteří, bez ohledu na výši vkladu, učinili vklad každý měsíc, finanční prémii ve výši 10 Kč. Další premie měly připadnout škole, která bude mít největší počet vkladatelů. K 31. prosinci 1927 se vyšplhaly vklady dětí na částku 30 000 Kč a čistý výdělek 316 Kč byl po usnesení valné hromady věnován na výzdobu školní budovy. (kol. 1928: 107)

5. Gazdovský spolek v Sobotišti

V této kapitole, která je celá věnována vzniku a fungování prvního úvěrového spolku na Slovensku, jsem se snažil zaměřit především na konkrétní přínos pro obyvatele slovenského venkovského městečka. Stranou mého zájmu nezůstaly ani podmínky vzniku tohoto spolku a celková situace na slovenském venkově v polovině 19. století. Nutno dodat, že okruh literatury věnující se této problematice je velice úzký. V této kapitole jsem tudíž vycházel z knihy Fraňo Ruttkaye *Samuel Jurkovič* z roku 1965. Publikace, která je psaná ve slovenštině je navíc zatížena komunistickou ideologií a propagandou a bylo nutné se zaměřit pouze na doložitelné informace vztahující se k bezprostřednímu fungování spolku a jeho členů.

5.1. Předpoklady vzniku spolku

Vznik gazdovského spolku a jeho fungování je neodmyslitelně spjato s osobou Samuela Jurkoviče. Činnost této velké postavy slovenského družstevnictví se od samého začátku vyznačuje humánním a demokratickým přístupem k otázkám zlepšení neutěšených sociálních poměrů na slovenském venkově. Jeho snažení bylo rovněž doprovázeno, podobně jako tomu bylo v českých zemích, zápasem za národnostní zrovnoprávnění Slováků.

Podnět ke snaze řešit sociální otázky slovenského venkova Jurkovičovi poskytl Ľudovít Štúr, který ve Slovenských národních novinách tuto problematiku rozpracovával. Štúr se zamýšlí nad možnostmi zmírnit chudobu na venkově a propastný rozdíl mezi bohatými sedláky a chudými bezzemky. Navrhuje určitou pozemkovou reformu, podle níž by byla přidělována ladem ležící půda právě bezzemkům a vznikaly tak tzv. osady chudých. Rovněž se staví proti almužnám pro chudé a doporučuje zřizování ústavů pro chudé, pracovních domů pro sirotky, domů pro nalezence a nemocnic. Zabývá se i myšlenkou svépomoci a doporučuje zřizování tzv. „pomocných pokladnic“, jejichž kapitál by byl složený z vkladů chudších vrstev obyvatelstva. Tito vkladatelé by potom měli nárok i na půjčku. Tyto ústavy však radí Štúr zakládat po vzoru stanov bohatých bank v Západní Evropě, chtěl tak sloučit zájmy bohatých podnikatelů se zájmy poddaných

zemědělců, kteří by mohli vkládat pouze velice omezené finanční prostředky. Od takovýchto spolků si sliboval, že budou napomáhat při odstraňování lichvy a také při probouzení smyslu pro šetrnost a spořivost.

Jak již bylo řečeno, Jurkovič se snažil pozvednout národní vědomí slovenského národa a pro tuto myšlenku chtěl získat především venkovské obyvatelstvo. Již v prvních letech svého učitelského působení na venkově se rozhodl zakládat různé vzdělávací instituce. Založil učitelský a čtenářský spolek, zakládal knihovny, sám objednával literaturu a rozšiřoval ji po slovenském venkovu a přispěl také k založení Slovenského národního divadla. Jurkovič tedy mnohé ze Štúrových myšlenek přijal, avšak v otázce sociální a hospodářské pomoci se jejich vize značně rozcházel. Jurkovič se, na rozdíl od Štúra, domníval, že sloučit v jednom peněžním ústavu zájmy chudých a bohatých vrstev je zcela nemožné. Jednoznačně diferencoval zájmy podnikatelů od zájmů chudého venkova. Cílem jeho snažení se stalo zakládání speciálních peněžních ústavů pro slovenský lid, tzv. gazdovských spolků. Smyslem těchto spolků mělo být především zlikvidování lichvy. Nedostatek levného úvěru vyšrouboval lichvářské úroky z půjček někdy až ke 100%. Jurkovič na rozdíl od mnohých jiných pochopil, že bude mít se svou myšlenkou na venkově úspěch pouze tehdy, když se sám zapojí do zakládání takového spolku a sám půjde osobním příkladem. Prvořadým úkolem pro Jurkoviče stále zůstávalo řešení sociální otázky slovenského venkova, avšak velkou váhu přikládá také zřizování různých kulturních spolků.

Dne 9. února založil v Sobotišti svépomocné peněžní družstvo *Spolok gazdovský*. Bylo to první družstvo nejen na území Uherska, ale také v celé kontinentální Evropě. Sám se o něm vyjádřil takto: „*A tak tento ústav nepovstal ani z hlbokého mudrovania, ani dajakým umením, ale ani nie je plod sebestva, lež vyrástol zo samého ľudu slovenského a národa, ako z lipového jadra.*“¹¹ Již dříve sice existovaly v okolních evropských zemích různé dobročinné spolky, které přijímaly vklady a poskytovaly půjčky, ale nebyly to podniky družstevního charakteru založené výhradně na svépomoci. Hlavními důvody, které vedly Jurkoviče k založení takového spolku, byla jeho snaha o zmírnění velké bídy,

11 Ruttkay: 1965, 65

kteřá na tehdejšíh venkově panovala a byla ještě znásobena neúrodou a epidemiemi. Celé Slovensko se v té době, tedy ve 40. letech 19. století, nacházelo ve velice hluboké krizi. Nejen v Sobotišti a jeho okolí enormně rostly ceny potravin. Lidé dokonce hromadně umírali hladem a na různé nemoci spojené s nedostatečnou výživou.

Odrazem krize byly cyklicky se opakující „hladové roky“ a stagnace výroby v celém Uhersku. Na velkostatečích se stále hospodařilo starým neproduktivním způsobem a velké plochy zemědělské půdy ležely nevyužity. Vlivem nízké poptávky se na velkostatečích kazilo uskladněné obilí a jeho prodej kazil také špatný stav komunikací a zaostalý celní systém. Nadále se užívalo zaostalého trojpolního systému a dřevěných pluhů. Statkáři neměli možnost získat levný úvěr a nemohli tudíž ani dostatečně modernizovat své hospodářství a efektivně zajistit prodej svých plodin.

Na Slovensku byla přitom situace ještě horší než v jižnějších částech Uherska. Docházelo zde k růstu tzv. přebytečného venkovského obyvatelstva. Lidé hromadně odcházeli za prací do měst, kde sice vznikaly četné manufaktury, ale tyto nové podniky zvládaly pojmout pouze malou část migrujícího obyvatelstva.

Od roku 1831, kdy byla na Slovensku potlačena četná povstání rolníků, sílí odpor proti feudální moci a celému zřízení. Roku 1847 vypukly masové vzpoury proti předražování potravin. Očitým svědkem takovéto vzpoury se stal i samotný Samuel Jurkovič, když jedna z těchto vzpour vypukla i v Sobotišti. Jurkovič se rezolutně stavěl na stranu rolníků a odsuzoval hlavně lichváře a bezohledné kupce. Ovšem nejhorším důsledkem dosavadního feudálního systému byly stále se opakující se „hladové roky“ v letech 1840 – 1848. Velké zadlužení venkovského obyvatelstva, špatná úroda a nedostatek pracovních příležitostí celou situaci jenom vyostřovaly. Kritickou situaci ještě zhoršila velká povodeň v roce 1845, která zasáhla řadu slovenských oblastí.

V tisku se po celé zemi množily zprávy o hladovění obyvatelstva. Počty zemřelých vlivem hladu se mnohých krajích šplhaly až k desítkám tisíc lidí. Lidé hledali východisko z této těžké situace. Mnozí žebřali, mnozí se snažili

odstěhovat do jižnějších a úrodnějších oblastí, ale úřady byly proti. Městská rada v Pešti rozestavila na hranicích města stráže a průchod městem zakázala.

V takovéto situaci sice vídeňská vláda odsouhlasila určité dotace, avšak výše částek nemohla v žádném případě pokrýt výši škod, natož vyřešit celkovou situaci. Velkostatkáři sice částečně vystupovali za odstranění bídy, ale příliš se obávali o udržení starých zaběhlých pořádků, v nichž měli výsadní postavení.

Situace byla taková, že zatímco v českých a rakouských zemích rostly početné manufaktury a průmyslová výroba se rozšiřovala, Uhersko zápasilo s těžkostmi cechového zřízení a průmyslová výroba byla ochromena českými a rakouskými podniky.

Za takovýchto okolností se Samuel Jurkovič pokoušel získat venkovské obyvatelstvo k organizování svépomocných akcí. Měla to být pouze jedna z cest jak alespoň částečně odstranit katastrofální nedostatek úvěrů, provozního kapitálu a jak chránit občany před lichvářskými úroky nepoctivých obchodníků a zabránit také různým exekucím movitého i nemovitého majetku rolníků.

Finanční poměry byly opravdu zlé. Za půjčku se platil ročně úrok ve výši 48%. Podobné nebo vyšší procento brali lichváři za půjčení dobytka či za zboží na úvěr. I když první uherský zákon z roku 1840 umožňoval vznik tzv. vkladových úvěrových spolků, ty vlastnily převážně zahraniční podnikatelé a o poměry na Slovensku nejevili zájem. Na Slovensku bohužel peněžní ústavy nevznikaly tak rychle, jak by to vyžadovala situace a většinou v sobě nesly neslovenský kapitál. Vznikaly například filiálky *První rakouské spořitelny* v Trnavě a Zvoleně roku 1827 a o rok později také v Bratislavě. Tyto ústavy však neměly většinou dlouhého trvání. Podobné ústavy vznikly také roku 1842 v Bratislavě, 1844 v Košicích a 1845 v Prešově. Zřízen byl také *Ústav pro pozemkový úvěr* v Pešti roku 1870, ale minimální půjčka byla 1000 zlatých, což byla částka v té době myslitelná pouze pro velice movité vrstvy obyvatel, byla zatížena velkými úroky a nesla s sebou také značné výlohy. Takováto situace přirozeně nahrávala lichvářům a již tak špatná situace se ještě zhoršovala.

5.2. Srovnání prvních družstev v Evropě

Jak již bylo uvedeno v předešlých kapitolách, první úspěšné družstvo na evropském kontinentě vzniklo v anglickém městečku Rochdale 21. prosince 1844 pod názvem *Society of equitable pioneers* (Spolek poctivých průkopníků). Gazdovský spolek v Sobotišti vznikl 9. února 1845, tedy velice brzy po Anglii má první družstvo i Slovensko. Je zřejmé, že do malého města Sobotiště nemohly zprávy o průkopnickém činu z Rochdale tak rychle proniknout a Samuel Jurkovič založil své družstvo bez cizích vzorů a příkladů, pouze na základě naléhavých hospodářských potřeb slovenského lidu.

Vznik družstva v Rochdale souvisí se vznikem chartistického hnutí ve 30. letech 19. století. Zástupci dělníků sepsali petici, tzv. Chartu, která byla určena anglickému parlamentu a dožadovali se v ní zlepšení své hospodářské situace, změny volebního systému. V Anglii existoval silný volební census (volit mohlo pouze 11% mužů). Zvolení mohli být také pouze lidé od určité výše příjmů výše. Toto hnutí prosazovalo všeobecné volební právo i právo být zvolen pro všechny.

Své požadavky se jim však podařilo prosadit pouze částečně. V zemi byl nedostatek potravin, obyvatelé trpěli nedostatkem a chudobou. Často se objevoval prodej falšovaných nebo znehodnocených potravin, i prodej méně kvalitních potravin za přemrštěné ceny. S těmito problémy chtělo družstvo v Rochdale bojovat. V tíživé situaci anglických dělníků a řemeslníků otevřelo 28 tkalců malý obchod se spotřebním zbožím. Počáteční kapitál z většiny investovalo do pořízení a adaptace místnosti, takže na nákup zboží zbylo málo peněz. Družstvo nakupovalo ve velkém a díky tomu mohlo prodávat za mírnější ceny, než bylo obvyklé. Družstvo prodávalo pouze svým členům, přičemž čím více členové nakupovali, tím měli větší nárok na zisky družstva tzv. dividendy. Po dvaceti letech své činnosti družstvo vlastnilo mlýn, pekárnu, jatka, obytné domy, nemocenskou a pohřební pokladnu.

I když měly oba spolky odlišné zaměření, jejich srovnání se přímo nabízí. Měly mnoho společných rysů spočívajících především v orientaci na svépomoc a nejchudší obyvatelstvo. Zajímavá je i značná časová shoda, kdy anglické družstvo bylo založeno o pouhých 50 dní dříve, než družstvo v Sobotišti. Zakladatelé obou družstev při hmotných stránkách své činnosti nezapomínali také na výchovné a

etické základy družstevního hnutí. V případě družstva v Rochdale byly členy družstva dělníci a drobní řemeslníci, členové družstva v Sobotišti byli zemědělci a řemeslníci. V obou případech bylo jejich jednání vedeno snahou pomoci si vlastními silami z bídy a hospodářské zaostalosti. Zakladatelům nechyběla vytrvalost, snaha pracovat pro druhé a také velká dávka osobní obětavosti. V Rochdale bylo 28 zakladatelů a prvních členů, v Sobotišti pouze 12 zakladatelů a 30 prvních členů, přičemž 12 zakladatelů spolku v Sobotišti se podílelo na tvorbě a schvalování stanov, podle nichž byli další členové přijímáni.

Rochdaleské družstvo každým rokem rostlo a postupem času se zařadilo mezi největší spotřební družstva na světě. Spolek v Sobotišti se po šesti letech své existence rozpadl. Tento fakt bezesporu přispěl k tomu, že anglické družstvo vešlo v obecnou známost a existuje o něm i rozsáhlá literatura v mnoha světových jazycích. Naopak historie družstva v Sobotišti téměř zapadla a velmi málo je o něm napsáno i ve slovenštině.

5.3. Vznik a fungování spolku v Sobotišti

Samuel Jurkovič nabyt u svých spoluobčanů velké vážnosti, ti v něm viděli vzdělaného člověka, který pracoval vždy v jejich zájmu a nezištně. Sám Jurkovič radí zakladatelům podobným spolkům toto: „*Kto by to chcel založiť, musí mať u svojich spoluobyvatel'ov dôveru a vážnosť, ako aj tí, ktorí budú predstvení, aby im každý dôverne svoju bárs malú majetnosť zveril. Potom kto ho zakládaš, začni zakládať ústav, ale svedomito... Zcieľa na pomoženia obecného, nie svojho vlastného sobeckého úžitku. Začni rozumne, rozvážlivo, vytrvanlivo, horlivo, zdržuj ho dobre, a zaraz spoj s ním spolok miernosti a nedělnů školu, tak budú všetky tri pevne stát' – jeden druhý na pomáhat'.*“¹²

Tvůrci spolku v Sobotišti se těchto rad drželi a nejprve se snažili vytvořit v obci podmínky pro zdárné fungování spolku. Šlo jim o založení takového typu „spořitelny“, která by byla přístupná i těm nejchudším. Tato instituce musela být co nejúspornější, protože na její založení se nemohly dát téměř žádné peníze. V maximální míře stavěla na svépomoci svých členů. Z místních občanů poskytl Jurkovičovi největší pomoc a podporu Ján Zatkalík, který byl zároveň účetním,

12 Ruttkay: 1965, 97

pokladníkem i horlivým propagátorem spolku v širokém okolí. Kromě Zatkalíka nutno zmínit i Michala Hornáka, Jána Káňu a učitele Nižňanského, kteří byli rovněž velmi činní. Jurkovič navrhoval takového spolku, který by svým členům půjčoval částky na 6% úrok, čímž by mohl úspěšně čelit místním lichvářům. Při zakládání spolku se vedla bouřlivá polemika ohledně počtu členů i výše základního a týdenního vkladu. Základní vklad byl stanoven na 30 krejcarů a týdenní vklad na 3 groše. Náčrt stanov potom Jurkovič přednesl na zasedání přípravného výboru k připomínkám. Po demokratickém schválení stanov je Jurkovič předložil ke schválení jednak obecnímu zastupitelstvu v Sobotišti, jednak vyššímu úřadu v Nitře. Odtud také získal potřebnou podporu, kterou využíval po celou dobu fungování spolku.

Zakládací schůze byla stanovena na 9. února 1845, tedy na den Jurkovičových narozenin. Sám oslavenec přečetl stanovy spolku a nabídl 12 zúčastněným vstup. Shromáždění jednomyslně přijalo předložené stanovy a přislíbilo jejich dodržování. Poté se přistoupilo k volbě funkcionářů. Za správce a předsedu byl zvolen S. Jurkovič, za účetního M. Hornák a pokladníky byli zvoleni J. Zatkalík a A. Nižňanský. Volby měly platnost jeden rok. Dohodnuto také bylo, že účetní rok začínal se zpětnou platností od 1. ledna 1845. Podle stanov měl spolek fungovat 5 let, tedy do 31. prosince 1850 a další existence spolku bude záviset na rozhodnutí jeho členů. Na zakládajícím shromáždění se členové také zavázali, že již nikdy nebudou pálit líh a konzumovat alkoholické nápoje. Bylo také odsouhlaseno vyhotovení členských knížek, do kterých se měly zapisovat vklady a splátky, jakož i vyrobení truhly, která měla sloužit jako pokladnice spolku. Byla opatřena dvěma klíči a měla zůstat v domě pokladníka M. Hornáka. Rozdělení klíčů bylo uzpůsobeno tak, že při otevírání pokladnice museli být přítomni vždy 3 funkcionáři spolku. Svoje povinnosti se zavázali zmiňovaní funkcionáři vykonávat zcela zdarma.

Bylo dohodnuto, že do spolku nebude přijato více než 30 členů, a to jen těch, které funkcionáři dobře znají a mají tudíž jistotu, že budou dobře a svědomitě plnit svoje povinnosti. Později sice počet členů stoupl na 60, ale i přesto bylo toto číslo velice nízké, zvláště v porovnání se snahou podobných spolků, kteří v budoucnosti vždy usilovali o co nejširší základnu. Spolek měl být

tedy jakousi soukromou aktivitou, i když jeho založení již bylo oznámeno úřadům. Měl fungovat na základě přísné dobrovolnosti a přísné pomoci. Jeho zakladatelé doufali, že se jej časem podaří přetvořit na velký veřejný spolek s podstatně rozšířeným kapitálem. Jurkovič charakterizoval jeho poslání takto:

„S počiatku ústavu tohto gazdovského námera jeho bola len číry materializmus, len peniaze rozbierať a nimi si pomáhať. Ale v dobrých rukách se aj blato na zlato premenilo, takže cieľ sa stal mravný, duchovný a gazdovstvo ostalo len viac pobočný ústavu vonkajší zväzok ... Preto sa údovia napomínali ku šlechetnosti a mravnosti... K usilovnosti a vernosti v svojom povolaní, ku schranlivosti a opatrnosti, mládež viedla sa k čistote a k poriadku.“¹³

Každý člen se měl stát současně členem spolku střízlivosti, zvláště pak funkcionáři spolku měli jít příkladem a vést mravný a spořádaný život. Ve stanovách spolku byla i poněkud svérázná kapitola, kde se mimo jiné píše: *„Každý svedomite zdržať sa bude pitia páleného a vôbec všetkých prepaľovaných nápojov, a síce naskrze a docela, ostatných nápojov len na občersvenie užívať bude. Opilci sa vyhodia z ústavu. Každý úd má usilovať vo vzdelanosti pokračovať, skrze čítanie užitočných knižiek a schádzanie sa a zhovárание sa s rozumnými poučenými mužmi. Časom by mal vstúpiť do nedeľnej školy...“¹⁴*

Každý se musel rovněž zavázat, že zůstane členem spolku celých 6 let, bude poctivě splácet vklady a složí jednorázový podíl. Vybraný kapitál byl nedotknutelný a po uplynutí 6 let si ho měli členové rozdělit mezi sebou. V případě vystoupení ze spolku ztrácí člen nárok na vyplacení vkladů i úroků a peníze se vyplatí mezi ostatní.

Demokratický charakter vidíme i v tom, že každému členovi příslušel pouze jeden hlas. Zásada jeden podíl, jeden hlas znamenala, že nikdo nesměl vložit více než jeden podíl, čímž by získal i převahu při hlasování. Pozoruhodné je i to, že nárok na půjčku měli i nečlenové spolku a nejchudší obyvatelé, tak byli chráněni před lichváři.

Gazdovský spolek zcela splňoval zásady dobrovolnosti, svépomoci, vzájemnosti a samosprávy. Dobrovolnost je přímo zakotvena ve stanovách

13 Ruttkay: 1965, 102

14 Ruttkay: 1965, 104-105

družstva. Nikdo nesměl být k ničemu nucen a případný kandidát členství se musel pro vstup rozhodnout bez jakéhokoliv vnějšího nátlaku. Svépomoc spočívala v ukládání týdenních vkladů a v půjčování částek na 6% úrok. Spolek byl plně samostatný i proto, že nepřijímal žádné finanční prostředky z třetí ruky. Vzájemnost se projevovala ve střídání půjček členů i nečlenů i vzájemným ručením. Za pokladnici navíc ručili funkcionáři celým svým majetkem. Samospráva se uskutečňovala demokratickými volbami podle již zmiňované zásady 1 člen, 1 hlas.

Přísná pravidla se týkala i výběru osob, kterým měl být schválen úvěr. Půjčku nedostal ten, kdo holdoval pití, kartám, nebo ten kdo by ji chtěl použít na pouhé splacení svých dluhů nebo a nákup zbytečných věcí. Naopak úspěšně se o ni mohl ucházet poctivý řemeslník či zemědělec, který chtěl zvelebit svou živnost nebo hospodářství a nechtěl při tom žádat půjčku od lichvářů. I po schválení půjčky byl takový člověk sledován funkcionáři spolku. Pokud by se svěřenými penězi nenakládal hospodárně, byl mu úvěr vypovězen a pohledávka ihned vymáhána.

Činnost spolku se samozřejmě neobešla bez drobných zklamání a těžkostí. Během prvních třech měsíců byl vyloučen člen číslo 32, který se provinil proti přísným pravidlům mravnosti a střízlivosti. Byla mu odebrána členská knížka a vráceny vložené peníze. Číslo však nebylo přiděleno novému členovi. Na vklady se ostatní skládali a nashromážděné peníze byly využity na zakoupení předplatného *Novin pre hospodárstvo, remeslo a domáci život*, v kterých si každý člen mohl číst a sebevzdělávat se. Tento případ nebyl v historii družstva bohužel ojedinělý. Pokud někdo neplatil včas vklady nebo se vážně provinil proti stanovám družstva, byl vyloučen. Až na již zmíněný případ byl vyloučený člen vždy nahrazen novým kandidátem, který byl slavnostně přijat na valném shromáždění družstva.

Jurkovič též navrhl originální způsob jak oslavit založení spolku. Každý člen měl na jaře zasadit dva ovocné stromy nebo dvě lípy a starat se o ně. Již několik měsíců po založení družstva se jeho členové rozhodli tento plán na vysazování ovocných stromů a lípek realizovat. Chtěli tak náležitě oslavit zdařilé založení družstva. V otázce vysazování stromků však zdaleka nepanovala jednota.

Pro ovocné stromy se údajně v Sobotišti a jeho okolí nenašlo místo. Neuskutečnil se ani nápad na výsadbu tehdy populárních moruší. Nakonec se spolek usnesl, že každý vysadí dvě lípy na místě, kde sám Jurkovič již nechal opravit studnu a vytvořil malý parčík. Úsilí družstevníků nakonec přineslo vysázení 160 lip a vznikl tak háj zvaný Lipnice. Každý strom dostal navíc jméno osoby, která jej vysázela nebo osoby jemu blízké.

Funkcionáři spolku byli voleni na jeden rok a po uplynutí tohoto období se sami chtěli těchto funkcí vzdát. S tím však nesouhlasili ostatní členové a ve funkcích je opět potvrdili. Zajímavý je i fakt, že spolek si nechával každoročně kontrolovat účty na vrchním úřadě v Nitře.

Poslední shromáždění Spolku gazdovského bylo v dubnu roku 1848. Vlivem událostí v roce 1848 byl spolek nucen přerušit svoji činnost. Před tímto násilným přerušením měl nashromážděno více než 600 zlatých, což byla na skromné poměry lidu v Sobotišti slušná suma. Samuel Jurkovič byl nucen opustit Uhersko. Po svém návratu v roce 1849 se ještě pokusil fungování spolku oživit, což se mu i podařilo, ale samotná činnost spolku rapidně upadala. Kromě nepříznivých politických podmínek na to měla vliv i špatná hospodářská situace a nedostatek peněz mezi lidmi. Po vyplacení všech členů byl Jurkovič nucen 28. ledna 1851 spolek rozpustit. Stalo se tak podle stanov i na základě rozhodnutí členů, kteří nehodlali prodloužit činnost spolku o dalších 6 let. Jurkovič k závěru sobotišťského družstva dodává: „*Že i takovýto ač v malém počtu zavedený a usporádaný Ústav predce za tyto roky mnohým prospěšný užitečný byl – to jistě mnohí, kteří takového užitku okusil, seznat musí...Národ už týmto Ústavem videl prvý kvet, z něhož budúcně blahodárne ovoce požívati mohl, - či bude k tomu pričínlivý – či se o to postará –to bude jeho věc. A tak šťastne dokonán prvni Ústav Hospodárski v Sobotišti dne 9. února založený. Vatrval 6 rokov – a dokonán!*“¹⁵

15 Ruttkay: 1965, 117

6. Družstevnictví v minulosti a dnes

6.1. Družstva do roku 1990

Vznik družstevnictví na našem území, ale i v celé Evropě, je spjat s ekonomickým a sociálním vývojem společnosti v polovině 19. století. Růst hospodářské produkce měl za následek stále větší zvětšování rozdílů mezi chudými a bohatými vrstvami. Lidé, kteří se ocitli v těžkých životních podmínkách se snažili vzniklou situaci řešit vzájemnou pomocí a solidaritou. Začali vznikat různé svépomocné spolky, které se již za Rakouska-Uherska rozrostly v rozsáhlou družstevní síť. Družstevní hnutí se nadále zdárně rozvíjelo a při vzniku samostatného Československa v roce 1918 již představovalo značnou hospodářskou sílu. Jaký význam a rozsah mělo družstevní hnutí v předválečném Československu popisuje Ladislav Feierabend takto: „*Lze spolehlivě odhadnout, že v roce 1938 bylo zhruba šest milionů z celkového počtu patnácti milionů obyvatel Československa přímo nebo nepřímo spjato s družstevním hnutím. Třebaže se rozsáhlá československá družstevní síť nemohla rovnat soukromým korporacím svou kapitálovou silou, miliony jejich členů disponovaly obrovskou ekonomickou mocí a ovládaly poměrně velkou část produkce a obchodu v zemi.*“¹⁶ Jak je již popisováno v předchozích kapitolách, představovalo družstevnictví silné, dobře organizované a fungující odvětví československého hospodářství, které slavilo úspěchy nejen v hospodářské oblasti, ale i v kultuře a vzdělávání. (Feierabend 1952: 17)

Úspěšný rozvoj družstev byl přerušen až mnichovskou konferencí. Nacistické Německo zabralo Sudety a část Slezska. Nejúrodnější část Slovenska a Podkarpatské Rusi připadla Maďarsku. Československé hospodářství tak přišlo o družstva fungující na zabraném území. Po vyhlášení protektorátu Čechy a Morava a prohlášení Slovenska za samostatný stát byla násilně přerušena také družstevní spolupráce mezi Čechy a Slováky. Družstva byla v tomto období přísně podřízena potřebám nacistického válečného hospodářství. Do družstev a družstevních svazů byli dosazeni nacističtí komisaři, jejichž hlavním úkolem bylo sledovat plnění

16 Feierabend: 1952, 17

úkolů okupační správy. Německo si uvědomovalo, jak významnou roli hraje zemědělské družstevnictví v zásobování země potravinami a do samosprávných procesů a fungování družstev příliš nezasahovalo. Družstva byla sice donucena ke spolupráci s Němci, ale i nadále pracovala ve prospěch českého lidu a podařilo se jim vytvořit dobře fungující černý trh, kdy byli čeští nakupující značně zvýhodněni před německými. Tragické ztráty na životech se bohužel nevyhnuly ani oblastí družstevnictví a řada obětavých družstevních funkcionářů a zaměstnanců družstev byla popravena při pouhém podezření z protiněmecké činnosti. (Němcová 2001: 33)

Do poválečného dění vstupovalo i československé družstevnictví pod vlivem všeobecné euforie ze znovuzískání svobody a družstva započala s nápravou škod způsobených válkou. Publikace zabývající se tímto obdobím se zmiňují o jisté roztříštěnosti družstevní sítě. Vladimíra Vávrová k tomuto píše: *„Zkušenosti z předválečného období a poznání, že roztříštěnost je překážkou produktivního rozvoje, vedly k tomu, že již v květnu 1945 byla založena centrála družstevního hnutí Ústřední rada družstev (ÚRD).“*¹⁷ Existovalo velké množství družstevních svazů, které se zabývaly pouze rozvojem v jednotlivých odvětvích. Snaha o sjednocení družstevního hnutí a vytvoření jednotné družstevní centrály byla podle mého názoru spíše snahou o vytvoření orgánu, který měl hájit zájmy všech družstev, zajišťovat osvětu v oblasti družstevnictví, vzdělávání členů, pomoc při administrativě družstev a poradenství v jejich činnosti. Zcela v souladu s družstevními idejemi měla tato organizace fungovat na základě dobrovolného členství, měla fungovat nezávisle na politických stranách a měla být řízena demokraticky zvoleným vedením. V roce 1945 byl však zákon pouze zpracován a navržen a k jeho schválení došlo až v květnu 1948 za zcela jiné politické situace. Nezávislost na politických stranách byla však dodržována pouze formálně. Vznik této organizace byl podporován všemi socialistickými stranami, mezi nimiž však projevovala největší iniciativu Komunistická strana Československa, což se projevilo i tím, že do čela ÚRD byl zvolen člen KSČ Antonín Zmrhal. Nutno dodat, že podpora takovéto organizace nebyla sdílena všemi politickými stranami. Proti byly všechny nesocialistické strany a nesouhlasné stanovisko zaujímaly i

17 Němcová: 2001, 33

družstevní svazy na Slovensku. V následujících měsících a letech se ukázalo, že obavy těchto subjektů byly oprávněné a Ústřední rada družstev se stala místem pro propagandu komunistické strany. (Smrčka a kol. 1992: 20-21)

Události, které se odehrávaly po únoru 1948, znamenaly konec demokratického vývoje Československa na dlouhá desetiletí a tomuto faktu se nevyhnulo ani družstevnictví. Již zmiňovaná *Ústřední rada družstev* vznikla ve skutečnosti proto, aby postupně zcela ovládla činnost a fungování družstev a mohla tak vnucovat družstvům příkazy komunistické strany. Členství družstev v ÚRD bylo povinné, což samo o sobě bylo v rozporu s družstevními zásadami. Předsednictvo tohoto orgánu nebylo volené, ale funkcionáři byli dosazováni ministerstvem práce a sociálních věcí, pod nějž rada od roku 1953 spadala. Z řídicích orgánů družstev byli odstraňováni tzv. politicky nespolehliví lidé a byli nahrazováni funkcionáři, kteří disciplinovaně přijímali a plnili stranické příkazy. Jednalo se o komunisty, kteří podle stanov neměli být ani členy družstev. Nastupující komunistická garnitura zvláště ostře vystupovala proti bývalým členům zakázané agrární strany. O důvodech takového jednání Ladislav Feierabend píše: *„Před válkou tvořila zemědělská družstva jeden z nejvýznamějších pilířů agrární strany, není proto nijak překvapivé, že se právě proti nim soustředil tlak komunistů. Komunisté se obávali, že agrární strana by si mohla prosadit cestu zpět k moci s přispěním svých družstev. Proto byli krátce po znovuosvobození odstraněni z odpovědných míst všichni členové agrární strany.“*¹⁸ Naprosté zničení družstevních myšlenek pokračovalo omezováním podnikatelských aktivit družstev, násilným slučováním družstev a odnímáním soukromého majetku. Jakýkoli vliv družstev tedy postupně klesal a ÚV KSČ postupně zcela ovládl celou oblast družstevnictví v Československu. (Smrčka a kol. 1992: 21-23)

Postupná likvidace družstev se nevyhnula ani sektoru peněžního družstevnictví. Ministerstvo financí vydalo již 1.3. 1948 výnos, jímž zavádělo tzv. *zatímní správy*, které fakticky nahrazovaly volené orgány družstev. Zákon č. 181/1948 z 20. 7. 1948 zřizoval tzv. *Lidová peněžní ústředí*. Tato ústředí, která vznikla sloučením dosavadních peněžních ústředí družstev, byla dvě, sídlila v

18 Feierabend: 1952, 58

Praze a Bratislavě a stala se členy ÚRD. Fungovala však velice krátce a v roce 1949 byla sloučena s Poštovní spořitelnou. Toto byl pouze jeden z mnoha kroků, který nastupující režim v oblasti peněžního družstevnictví podnikl. Celá struktura a jednotlivé stupně a názvy organizací se často měnily. V celém sektoru panoval chaos a často byla přijímána zcela protichůdná rozhodnutí. Faktické důsledky již zmiňovaného zákona z července 1948 byly takové síly, že peněžní družstva byla zcela beze zbytku zapojena do státní finanční struktury. Jejich zisky putovaly do státní pokladny a úvěrová politika plnila pouze státní zájmy. Jan Slabý v publikaci *Vývoj družstevnictví na území ČSFR* (Smrčka 1992, str. 168) o tom doslova píše: „V rámci režimem předstíraného „zlidovění“ peněžnictví zaniklo celé tradiční odvětví úvěrních družstev. Jeho majetek byl bez zábran zabaven. Byl to jeden z prvních protiprávních a nedemokratických zásahů bývalého režimu proti družstevnictví.“¹⁹ (Smrčka a kol. 1992: 168)

Samostatnou kapitolu ve vývoji družstevnictví tvoří *jednotná zemědělská družstva*, která začala na území Československa vznikat od roku 1949. Pokud v dnešní době mluvíme o družstevnictví, vybaví se dnešnímu nezasvěcenému člověku právě tato družstva, která však neměla se skutečnými myšlenkami družstevnictví nic nebo jen pramálo společného. Zákon „O jednotných zemědělských družstvech“ z 23. února 1949 si ve svém textu kladl za cíl všeobecný rozvoj zemědělského družstevnictví a odstranění dosavadní roztržičnosti družstevní činnosti. JZD – jednotná zemědělská družstva měla být zakládána na principu dobrovolnosti a měla přinést prospěch pracujícímu lidu v zemědělství. Skutečnost však byla zcela jiná a pro družstevnictví a soukromé hospodaření zdrcující. Ladislav Feierabend věnuje těmto družstvům ve své knize *Zemědělské družstevnictví* (1952) poměrně velký prostor a samotné zakládání JZD popisuje takto: „Ve vsi se vytvoří tzv. přípravný výbor nového jednotného zemědělského družstva – JZD. Sestává z pěti až deseti osob, které mohly či nemusely být členy dosavadních družstev. Musí to být zemědělci nebo hospodařící nájemci půdy. Výbor vypracuje seznam existujících družstev a jejich členů a dále seznam těch z nich, kteří jsou ochotni vstoupit do nového JZD. Tato informace se zašle Ústřední radě družstev k prověření a schválení. Pokud dojde ke schválení, je

19 Smrčka: 1992, 168

*nové družstvo ustanoveno a smí se zapsat do soudního rejstříku družstev. Od okamžiku registrace přestávají všechna dosavadní družstva v obci existovat jako samostatné právnické osoby a jsou včleněna i se svým majetkem do sjednoceného družstva.*²⁰ Jak z textu vyplývá, neměla JZD s principem dobrovolnosti nic společného. Členové dřívějších družstev se stávali členy JZD automaticky. Pokud členství odmítli, mohli k němu být v tzv. veřejném zájmu donuceni. Valná hromada JZD musela navíc schválit stanovy, které byly vypracovány ministerstvem zemědělství. Postupná kolektivizace vesnice probíhala ve 4 stupních, přičemž 4. stupeň združstevňování se již v ničem nelišil od sovětských kolchozů, kde půda patřila družstvu a jakékoli soukromé vlastnictví neexistovalo.(Feierabend 1952: 66-69)

Ve 2. polovině 60. let se, podobně jako v mnoha jiných oblastech společnosti, situace v družstevnictví poněkud uvolnila a sílily hlasy pro znovunastolení vnitrodružstevní demokracie a postupné celkové reformě družstevnictví na demokratických principech. Na konci 60. let dokonce Ústřední rada družstev společně s ministerstvem zemědělství připravovala nový zákon, který měl platit pro celý sektor družstevnictví. Tento zákon měl odstranit zavedenou hierarchii v družstevnictví a měl též přinést určité změny v centrálním plánování národního hospodářství. (Němcová 2001: 39)

V oblasti peněžního družstevnictví probíhala jednání o zřízení družstevní banky, která se měla stát družstevním peněžním ústředím. Své sídlo měla mít v Brně a měla zahrnovat 17 poboček po celém Československu. Oba zmiňované návrhy se však neuskutečnily, jakékoli snahy o změnu byly vlivem normalizace zastaveny a situace se prakticky nezměnila až do roku 1990. (Smrčka a kol. 1992: 169)

6.2. Družstevnictví po roce 1990

Situace v českém družstevnictví byla v 90. letech byla velice složitá a nepřehledná. Pozice československého družstevnictví byla ztížena mimo jiné také tím, že ve společnosti převládal názor, že družstva a družstevnictví samo je pozůstatkem z dob socialismu a v nově se rodící tržní ekonomice nemá místo.

20 Feierabend: 1952, 66

Toto tvrzení svědčí spíše o neinformovanosti a nekompetentnosti toho, kdo jej pronáší. Situace je o to horší, že takovéto prohlášení jsme slychávali od našich předních politiků. Takovýmto hlasům lze čelit výčtem historických faktů z vyspělých ekonomik, které za sebou neměly zkušenost se socialistickým zřízením. Země jako Kanada, Austrálie, Japonsko či USA jsou důkazem fungujících družstevních sítí. Dalším argumentem, který výše zmíněnou tezi vyvrací je podrobný pohled na fungování družstev. Jakákoli činnost družstevních subjektů se děje prostřednictvím demokraticky volených orgánů a princip, kde jeden člen má právě jeden rozhodovací hlas znamená, že člen je nejen spolupodílníkem, ale také spoluvlastníkem družstva, což je v přímém rozporu s ideologií totalitních systémů. (Němcová 2001: 43)

Fungování družstev v nově vzniklé polistopadové tržní ekonomice je možné v poněkud odlišné podobě a má mnohdy odlišné cíle než v době zakládání prvních družstev. Znakem prosperity komerčních kapitálových společností v tržní ekonomice je především zisk. Družstva však nejsou primárně zaměřena na vytváření zisku, proto některá družstva opouští své osvědčené principy a stávají se komerčními společnostmi nebo družstvy jen podle názvu. K rozhodování o určité podnikatelské činnosti je zapotřebí souhlas volených orgánů družstva, popřípadě rozhodují všichni členové na principu, jeden člen, jeden hlas. Tento fakt značně snižuje rychlost rozhodovacích procesů a družstvo v podnikání značně handicapuje. Porušováním tohoto důležitého družstevního principu směřuje družstvo k přeměně v akciovou společnost, kde rozhoduje majorita, ten, kdo vlastní největší podíl akcií. Pokud se družstva pouští do otevřeného kapitálového boje, mnohdy svůj kapitál ztrácí. (Němcová 2001: 43)

Družstva však mohou fungovat jako určitá alternativa či protiváha ke kapitálovému podnikání. Podstatou družstev je kooperace a samostatná svépomocná činnost. Družstvo je konzervativní, nepřináší velké zisky, ale nabízí větší bezpečnost, minimalizaci ztrát a možnost krachu právě proto, že je kontrolováno všemi svými členy. Družstvo je možností pro ty, kteří nehledají rychlý zisk, ale spíše kvalitní službu. Rozvoj družstev je možný pouze ve spojení s dodržováním družstevních principů jako je vzdělávání svých členů a solidarita.

Nezanedbatelná je rovněž možnost spolupráce mezi družstvy různých typů. (Němcová 2001: 41 – 46)

V Evropě vzniklo a v současnosti vzniká mnoho malých družstevních organizací, které jsou zakládány s různými cíli. Jedná se například o družstvo architektů, vznikají družstevní nakladatelství, družstva telefonních společností či biofarmy. Blízko k družstevnictví má také oblast etického finančnictví, kdy určitý finanční ústav či družstvo poskytuje půjčku na realizaci konkrétního smysluplného cíle jako je např. stavba jatek, větrné elektrárny, oprava školy atd. S družstvy úzce souvisí otázka tzv. ekonomické lokalizace. Tento pojem můžeme zjednodušeně vysvětlit jako zajištění soběstačnosti určitého regionu v určité konkrétní oblasti. K dosažení soběstačnosti mohou výrazně přispět družstva. Ve velké Británii v Oxfordu např. existuje Svaz družstevních prodejen, který sdružuje až stovku vesnických prodejen potravin, které jsou zásobovány pouze místními producenty. Tento trend je obecně ve Velké Británii velice silný.

(Johanisová 2007: 137)

Zdeněk Juračka, předseda družstevní asociace, v rozhovoru pro internetový server Českého rozhlasu poukazuje na fakt, že družstva mají eminentní zájem na prosazování českých výrobků. Samostatnost českého trhu není pouze přáním a fikcí několika málo teoretiků, už vzhledem k tomu, že Svaz českých a moravských spotřebních družstev provozuje tolik prodejen, že mohou konkurovat spojeným řetězcům Billa a Penny market. Podporu českých výrobků vysvětluje dále takto: *„Ta naše snaha je všude vidět, protože my máme eminentní zájem prosazovat české výrobky. Spotřební družstva prodávají především na vesnici. Na vesnici přitom bydlí prvovýrobci. Jsou to naši zákazníci. Kdybychom to brali už jenom z toho sobeckého ekonomického pohledu, musíme hledět na to, aby ti prvovýrobci měli peníze a chodili k nám nakupovat. Čili my zase musíme kupovat zboží z jejich práce, z jejich prvovýroby, kde vzniká české zboží.“*²¹

Na počátku 90. let , jak již bylo řečeno, byla situace v českém družstevnictví velice nepřehledná a složitá. Transformační zákon, který měl zajistit navrácení majetku do soukromých rukou, byl jenom jeden a nediferencoval mezi družstvy, popřípadě jejich svazy, které měly různou

21 Vališ, 2007

majetkovou podstatu a zaměření. Do konce roku 1991 byla činnost družstev upravena samostatnými družstevními zákony. Až 1.12. 1992 byl přijat zákon, který rušil dosavadní družstevní zákony, avšak ani tento zákon nerespektoval rozlišení mezi různými typy družstev. Družstva byla pojata jako podnikatelské subjekty. Svépomocný a nevýdělečný charakter byl zcela opomenut a zákon, který obsahoval určité rozpory byl odbornou veřejností hodnocen jako nedostačující a špatný. V roce 1995 byl vydán zákon č. 87/ 1995 Sb. , o spořitelních a úvěrních družstvech, jímž byly po více než 40 letech povoleny družstevní záložny a peněžní ústavy. Tato změna vedla ke vzniku více než 100 družstevních záložen se zhruba sto tisíci členy a s celkovou bilanční sumou okolo 10 miliard korun. Tento velký boom však zapříčinil koncem 90. let krizi a záložen zbyla necelá polovina. Úpadek záložen vzbudil velký mediální rozruch a drtivá většina vkladatelů přišla o peníze. Chyba byla mimo jiné v tom, že kampeličku mohl založit prakticky kdokoli, bez znalostí, zkušeností a morálních předpokladů. Navíc mohly tehdejší záložny bez omezení zakládat různé dceřiné společnosti a převádět na ně peníze vkladatelů, byly nekompetentně řízené, některé byly zakládány už s tunelářskými plány. Krach některých záložen či kampeliček zapříčinily také vysoké sumy na reklamu, která slibovala nereálné zhodnocení kapitálu. Zajišťovací fond v té době již existoval, ale nedisponoval prostředky na odškodnění vkladatelů, kteří o své vklady přišli. (Chváta: 2005)

Se vstupem České republiky do EU byl přijat zákon 280/2004 Sb., který implementoval některé předpisy EU a velice výrazně zpřísnil podmínky fungování záložen. Tato skutečnost měla za následek zpřísnění pravidel pro zakládání finančních subjektů a povinné základní jmění bylo zvýšeno z 500 000 na 35 milionů. Toto opatření se jeví na jedné straně jako prozíravé, jelikož bezpečnost vkladů je tím velmi zvýšena, avšak nese v sobě i zápory v tom smyslu, že prakticky znemožnila zakládání drobných družstevních záložen, které na požadovanou částku jednoduše nedosáhly. Tento zákon platil i zpětně, což znamenalo, že kampeličkám a družstevním záložnám, které tento požadavek nesplnily, byla odebrána licence. To mělo za následek zredukování počtu kampeliček na pouhých 19. (Chváta: 2005)

I dnes mají družstevní záložna některé atributy, které je zvýhodňují ve srovnání s bankami. Jsou to především osobní a úzké vazby s klientem, který je však zároveň členem družstva a musí plnit členské povinnosti a spolupodílí se na fungování ústavu. Vklady jsou pojištěny do 90 procent vkladu až do výše maximálně 700 tisíc Kč. Příspěvky záložen putují do *Zajišťovacího fondu záložen*, odkud jsou vypláceny výplaty při krachu. Družstevní záložny nabízí svým členům vyšší úrokové sazby při vkladech a snadnější přístup k úvěru. Na činnost kampeliček dohlížel *Úřad pro dohled nad družstevními záložnami*, který zajišťoval nejen dohled ale i poradenství a dával doporučení. V souvislosti s integrací dohledů nad finančním trhem do *České národní banky (ČNB)* ukončil ke dni 31. 3. 2006 *Úřad pro dohled nad družstevními záložnami (ÚDDZ)* svoji činnost a jeho působnost přešla od 1. 4. 2006 na Českou národní banku. (ČNB, 2008)

V současné době Družstevní asociace ČR, jakožto nadstavbová organizace zastřešující jednotlivé družstevní svazy, připravuje nový zákon o družstvech. Mělo by se jednat o obecnou právní úprava družstev všech druhů. Základní změnou oproti stávajícímu stavu by mělo být vyčlenění družstev z obchodního zákoníku, do kterého družstva nepatří. Měl by upravit problematiku družstev od jejich založení a vzniku, popsat organizační strukturu, vymezit otázky členství, hospodaření družstev a případnou likvidaci. V zákoně by však měly zůstat určité dílčí prvky jako registrace v obchodním rejstříku, či opatření týkající se nekalé soutěže. (Dvořák: 2001)

7. Závěr

Tématem diplomové práce bylo družstevnictví. Toto téma bylo ohraničeno časovým rozmezím fungování první republiky. Hlavním cílem práce bylo podat co nejucelenější obraz fungování družstevní soustavy ve zmiňovaném období. Největší pozornost jsem věnoval, jak je již patrné z názvu práce, úvěrním družstvům. Snahou autora bylo, aby byla představena činnost úvěrních družstev především na konkrétních příkladech.

Teoretickým otázkám družstevnictví se věnuje prakticky pouze první kapitola, která popisuje důvody vzniku družstevního hnutí, jeho teoretické základy a družstevní zásady, které deklarovalo věhlasné spotřební družstvo Rochdalských průkopníků. Okrajově jsem přiblížil rovněž mezinárodní kooperace mezi družstvy.

Samotným úvěrním družstvům se věnuje kapitola druhá, ve které jsem vymezil rozdíl mezi základními typy úvěrních družstev na našem území, a sice mezi typem Schulze-Delisch a typem Raiffeisen. Kapitola dále obsahuje, podle mého názoru velice zajímavé, návrhy na zřizování spořitelen a pojišťoven, které publikoval velký propagátor družstevních myšlenek Cyril Kampelík. Zmíněné dva základní typy úvěrních družstev jsem dále doplnil o informace týkající se Okresních hospodářských záložen.

Činnost jednotlivých družstev, jejich aktivity a prospěšnost pro region jsem přiblížil v kapitole třetí. Konkrétní družstva a místa, o kterých zde hovořím, jsem vybíral takovým způsobem, aby se vztahovala co nejvíce k jihočeskému regionu. Mým zájmem mimo jiné bylo zjistit, zda se družstva nějakým způsobem zajímala o výchovu a vzdělávání mládeže. Odpověď na tuto otázku, která vycházela z mého zájmu o pedagogiku je v této kapitole rovněž obsažena.

Čtvrtá kapitola je věnována Gazdovskému spolku v Sobořišti. Toto první úvěrní družstvo v kontinentální Evropě bylo založeno na Slovensku pouze několik měsíců po založení družstva v anglickém Rochdale. Srovnání těchto dvou družstev, které je obsahem čtvrté kapitoly, se proto přímo nabízí. Okrajově jsem zde představil i výraznou postavu Samuela Jurkoviče, který tento spolek zakládal. Stejně jako v kapitole druhé zde podrobně popisují přínos družstva pro obec a její okolí.

Poslední pátá kapitola je rozdělena do dvou částí. První se týká historie družstevnictví do roku 1990, druhá přibližuje období po roce 1990 až do současnosti. Snaží se co nejobektivněji popsat období komunistického Československa ve vztahu k družstevnictví, jakož i přechod společnosti na tržní hospodářství, které stejně jako komunismus není družstvům příliš nakloněno. Tato kapitola je nejméně konkrétní, nepouští se do jasných soudů, charakteristik a popisů. Spíše se snaží představit názory různých odborníků na to, jakým směrem by se družstevní hnutí mělo ubírat a jaké jsou jeho zájmy a vyhlídky do budoucna.

Mým původním záměrem bylo věnovat se dané problematice pouze v období první republiky. Postupem času se však ukázalo nemožné představit čtenáři takovýto významný sektor československého hospodářství v izolovaném časovém období. Z tohoto důvodu vznikla poslední kapitola, která měla celou historii českého družstevnictví uzavírat.

Jako největší problém při zpracovávání tohoto tématu se ukázal nedostatek literatury, která by se úvěrním družstvům a družstevnictví vůbec věnovala. Část práce vychází z literatury, která byla napsána před rokem 1900, proto bylo nutné původní jazyk převést do současné češtiny. Nutný byl rovněž překlad ze slovenštiny a angličtiny. Během psaní diplomové práce jsem rovněž absolvoval rozhovor pamětníkem, který mi ochotně zapůjčil sborník a stanovy Okresní hospodářské záložny v Pacově. Tyto materiály byly použity ve druhé kapitole, týkající se úvěrních družstev. Nyní jsou tyto materiály k nahlédnutí v archivu Družstevní asociace ČR v Praze.

Vliv celé družstevní struktury na život občanů bývalého Československa byl skutečně obrovský. Při studiu a zpracovávání materiálů týkajících se družstevnictví jsem měl možnost se přesvědčit, že heslo „Co Čech, to družstevník“, které ve své práci zmiňuje Ladislav Feierabend, skutečně platilo. Nejcennější fakt na vzniku družstev osobně spatřuji v tom, že se občané rozhodli vzít osud do vlastních rukou a našli odvahu pomoci si z mnohdy svízelné situace vlastními silami. Své počínání navíc vystavěli na demokratických principech, solidaritě a ochotě pomoci nejen sami sobě, ale i druhým. Nesmírně důležitá okolnost, že se ve své činnosti věnovali také výchově a vzdělávání mládeže, neorientovali své snažení na vytváření zisku a snaha pomoci nejen sobě, svému

okolí, ale i celému národnímu hospodářství svědčí o ušlechtilosti myšlenky družstevnictví.

8. Seznam použité literatury

Birchall, J.: The international co-operative movement. Manchester, Manchester university press, 1997.

ČNB, 2008, *Dohled nad družstevními záložnami*, publikováno na webových stránkách ČNB, http://www.cnb.cz/cs/dohled_fin_trh/dohled_dz/

Dohnalová, M.: Sociální ekonomika v evropském kontextu. Brno, Nadace universitas v Brně, Cerm, Nauma 2006.

Dvořák, T., 2001, *K reformě právní úpravy družstev*, publikováno na webových stránkách juristic.cz, http://obchodni.juristic.cz/35737/clanek/j_obchod2

Feirabend, L.: Zemědělské družstevnictví. Volary, Stehlík 2007.

Fuchs, A.: Demokracie a encykliky. Praha, Vyšehrad 1936.

Hesková, M. a kol.: Encyklopedie družstevnictví 1. vydání. Bratislava, Kartprint, 2005.

Chváta, D., 2005, *Družstevní záložny aneb bojíte se kampeliček?*, publikováno na webových stránkách finexper.cz, <http://www.finexpert.cz/default.aspx?section=17&server=1&article=4075>

kol. : Sborník prací k 150. výročí družstevnictví na území České republiky. Praha, Družstevní asociace ČR 1997.

kol. : Sborník vydaný ke stopadesátiletému jubileu okresní hospodářské záložny Pacov 1938 (k dispozici v knihovně Družstevní asociace ČR Praha)

kol. : Třicet let české zemědělské družstevní práce. Praha, Ústřední jednota hospodářských družstev v Praze 1928.

Němcová, L.: Vybrané kapitoly z českého družstevnictví. Praha, Družstevní asociace ČR 2001.

Obrtel, F.: Z dílen družstevní svépomoci. Praha, vlastní náklad 1926.

Pimper, A.: Křesťanský solidarismus. Praha, Universum 1946.

Ruttkay, F.: Samuel Jurkovič. Bratislava, Obzor 1965.

Smrčka, L. a kol. : Vývoj družstevnictví na území ČSFR. Praha, Družstevní unie 1992

Spisy Kampelíkovy. Praha, Nakladatelství Kampelíkova fondu 1922.

Vališ, Z., 2007, *Družstva přispívají k rozvoji podnikání*, rozhovor s předsedou Družstevní asociace ČR Zdeňkem Juračkou, publikováno na webových stránkách Českého rozhlasu radia Praha, <http://www.radio.cz/cz/clanek/95644>

